

A MAJORSÁGI GAZDÁLKODÁS ÉS A PARASZTSÁG KISAJÁTÍTÁSA A XVII. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

(A Magyar Tudományos Akadémia II. osztályán 1951. szeptember 26-án tartott előadás)

PACH ZSIGMOND PÁL

A majorsági gazdálkodásnak hazánkban eléggé kiterjedt irodalma van. Az 1930-as évek elejétől kezdve számos könyv, tanulmány tárgyalta vagy érintette ezt a kérdést. Ezek a munkák azonban a majorsági gazdálkodás vizsgálatát nem kötötték össze a parasztság kisajátításának vizsgálatával, ill. az egész kérdést nem állították be az ú. n. eredeti tőkefelhalmozás folyamatába.

Az eredeti tőkefelhalmozás kérdésének magyarországi viszonylatban való felvetését a marxizmus-leninizmus tanainak a magyar történészek között való elterjedése tette lehetővé. A felszabadulás után a haladó történészeket közvetlenül 1848 centenáriumának közeledése vezette ehhez a kérdéshez. Hiszen az 1848—49-i polgári forradalom és nemzeti szabadságharc leveretése ellenére is új korszakot nyitott a magyar történelemben, a kapitalizmus korszakát: így az 1848-hoz vezető fejlődés tanulmányozása feltétlenül megkívánta a tőkés viszonyok feltételeit megteremtő folyamat, az eredeti tőkefelhalmozás vizsgálatát. Az elméletileg fontos kérdés tehát egyben gyakorlati-politikai jelentőséggel bírt.

Az ezen a vonalon meginduló történeti vizsgálat — bár csupán fővonalaiiban — nagyjából tisztázta az eredeti tőkefelhalmozás ellentmondásos menetét a gyarmati sorban tartott Magyarországon, a XVIII. században és a XIX. század első felében. Csakhamar felvetődött azonban — természet-szerűen — a folyamat régebbi gyökereinek a kérdése, elsősorban közvetlenül megelőzőleg, a XVII. századra nézve.

Az elméletileg érdekes kérdésnek megint gyakorlati-politikai fontossága van. A XVII. század nagy nemzeti függetlenségi küzdelmeinek százada, amelyeket mintegy betetőz a következő század elején a Rákóczi-szabadságharc. Ezeknek a függetlenségi harcoknak a feltárása igen fontos dolgozó népünk hazafias nevelése szempontjából, különösen ma, amikor az amerikai imperialisták háborút akarnak kirobbantani a függetlenségükhöz, békéjükhöz ragaszkodó népek ellen. Függetlenségi küzdelmeinknek tudományos feltárása pedig múlhatatlanul megkívánja a kor gazdasági viszonyainak elemzését. Ilyen-

módon az eredeti tőkefelhalmozás kérdésének XVII. századi tanulmányozása függetlenségi küzdelmeink alaposabb megértése szempontjából is gyümölcsöző lehet.

Természetesen nem kísérhetjük meg, hogy egy rövid előadásban vizsgálat alá vegyük XVII. századi függetlenségi harcaink és a korabeli gazdasági fejlődés összefüggését. Arra sem vállalkozhatunk, hogy az eredeti tőkefelhalmozás kérdés-komplexumának *egészét* (a kereskedő- és uzoratóke felhalmozását, a parasztság kisajátítását stb.) vizsgáljuk a XVII. században; ez esetben csak nagyon általános, vázlatos képet nyújthatnánk. Arra kell szorítkoznunk, hogy a problémák tömegéből egy — lehetőleg alapvető fontosságú — kérdést válasszunk ki és azt próbáljuk megvilágítani, el nem szakítva a folyamat egészétől, a XVII. századi korszak egész fejlődésétől.

Ilyen kérdésnek kínálkozik a parasztság kisajátítása, a közvetlen termelőnek a földtől, a termelőeszközöktől való elválasztása, hiszen ezt Marx az eredeti tőkefelhalmozás *alapvető* mozzanatának nevezi.¹ Tanulmányunkban erre a kérdésre próbálunk választ adni: megindult-e, előrehaladt-e a parasztság földtől való megfosztása, s ezzel a kapitalista fejlődés »előtörténete«² a XVII. századi Magyarországon, közelebbről: a Habsburg-Magyarországon, a török pusztításnak-német dúlásnak a fejlődést súlyosan fékező viszonyai között.

1.

A mezőgazdasági árutermelés fejlődéséből kell kiindulnunk, hiszen — mint Lenin rámutat — eredeti tőkefelhalmozásról, bármely vonatkozásban, csupán az árutermelés bizonyos fejlettsége esetén lehet szó.³

Az árutermelés fejlődésének feltétele: a *piac* keletkezése és kiszélesedése. A mezőgazdasági árutermelés szempontjából elsősorban a városi piac jön számításba; mellette igen fontos, szerte Európában, az állandóan fegyverben tartott haderő gabonaszükséglete. A XVI—XVII. században a fejlődő nyugateurópai városok, valamint a nyugateurópai háborúkban küzdő zsoldos hadseregek hatalmas gabonamennyiséget igényeltek. Nagyrészt Európa keleti részéből szállították oda a gabonát, de Magyarország ettől a jelentős külső piactól elesett, mert vízi úton nem kapcsolódhatott a forgalomba. A városi belső piac viszont nem fejlődött hazánkban eléggé. Szinte állandósult azonban nálunk is a *hadi konjunktúra* a török háborúkkal kapcsolatban. Részben a végvárak katonaságának élelmezése, nagyjából az országban gyakran megjelenő idegen zsoldos sereg ellátása nálunk is megnövelte a mezőgazdasági termények felvevő piacát. Ez a fő serkentője a mezőgazdasági árutermelés fejlődésének. Emellett a Habsburg-Magyarország földesurainak

¹ Marx: A tőke. Bp., 1948. I. 774.

² V. ö. A tőke. I. 773.

³ Lenin: Művei Bp., 1951. 21. kötet. 51.

árutermelését előmozdította az a tény is, hogy a török hódítással az ország legtermékenyebb vidékei estek ki a gabonatermelésből. — Van jónéhány történetíró, aki ezen kívül még egy okot szokott felhozni, amely a nagybirtokot a naturálgazdálkodásból való kibontakozásra, pénzjövedelmeinek fokozására készítette volna. Azt mondják, hogy a nagybirtokra a török időkben új terhek háramlottak az ország védelme terén: erre kellett a több jövedelem, a sok pénz.⁴ Ez persze a magyar nagybirtok szerepének idealizálása; hiszen a nagybirtokosok az ország védelmét a török ellen — legalább is nagyrésztben — Bécsre akarták hárítani és azokat a bizonyos új katonai terheket éppenséggel nem akarták vállalni.⁵

A hadi konjunktúra tehát a magyar nagybirtokosokat az árutermelés felé hajtja. Az árutermelés fejlesztése pedig természetesen főként az *allodium*, *majorsági föld kiterjesztésén* keresztül volt megvalósítható. Hiszen ez nemcsak a termés egy részét bocsátja a földesúr rendelkezésére, mint a jobbágytelki gazdaság, hanem az egész termést a földesúrnak biztosítja. Valóban előre is halad az *allodium* kiterjesztése a XVI—XVII. században.

Gazdaságtörténéseink nagy része ezen a ponton azt a tényt emelte ki, hogy a XVI—XVII. században a magyar nagybirtokosok egyes csoportjai megindultak ugyan az árutermelés, a majorsági gazdálkodás útján, de általában jövedelmeiknek csak kisebb részét, 10—15%-át nyerték *allodiumaikból*; azt hangoztatta, hogy a majorsági gazdálkodás még nem fejlődött olyan méretekre, hogy az uradalom súlypontja reáhelyeződött volna: a majorságok növekedése ellenére általában a jobbágytelki termelésen maradt a súlypont, az áruforgalom szempontjából is. Másrészt hangsúlyozta, hogy — még ezeken a kereteken belül is — a majorság kiterjesztése általában a határ addig nem használt területeinek művelés alá vonásával, erdők, legelők, és gyepföldek felszántásával történt s nem a jobbágytelkek elfoglalásával, *allodizálásával*. Ez — az esetek jelentős részében — igaz is. Annál kevésbé igaz azonban az a következtetés, amit ebből levontak: az, hogy ilyen módon ebben az időben szó sem lehet a magyar parasztság kisajátításáról, földtől való megfosztásáról.

Gazdaságtörténéseink *általában* tagadták ennek a folyamatnak a megletétét Magyarországon s *különösen* tagadták a XVI—XVII. században. Nem találtak rá példát »még csak elvétve sem.«⁶ Arról beszéltek, hogy »a termelő üzem útjára lépő nagybirtok... a jobbágyföld... állagát... nem bontotta meg, nem került sor a jobbágyinak telkétől való erőszakos eltávolítására, ami a keletnémet vidékeken általában gyakorlat volt.«⁷ Ezek az állítások főként abban lelik magyarázatukat, hogy régebbi történetírásunk minden-

⁴ L. pl. Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp., 1948. 175.

⁵ V. ö. Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért. Bp., 1951. 41.

⁶ Berlász Jenő: A Thurzó-birtokok a XVII. század első harmadában. Bp., 1936. 17.

⁷ Szabó: i. m. 193.

képpen ki akarta mutatni: a magyar jobbágy, ha nagyon is elnyomták, kizsákmányolták, még mindig sokkal jobb sorban élt, mint a környező országok jobbágysai; pl. nem szenvedte el a kisajátítás folyamatát.⁸ Pedig a valóság nem fedi ezeket az állításokat.

Hogy a valóságos helyzetet megismerjük, részletesebben meg kell vizsgálnunk a majorsági gazdálkodás kérdését a XVI., de főleg a XVII. században.

2.

Történetirodalmunkban a XVI—XVII. századi majorsági gazdálkodás kérdéséről szóló összefoglaló fejtegetések⁹ nagyjában és egészében egyetlen birtok-komplexumra vonatkozó részletesebb kutatásokon alapulnak: a XVI. századra nézve Nádasdy Tamás birtokaira¹⁰ a XVII. század első felére nézve a Nádasdy-birtokoknak is csupán egy részére: a sárvár-kapuvári uradalomra.¹¹ Bizonyos, hogy ezek a birtokok fontos anyagot adnak a kérdés vizsgálatához; de kétségtelen, hogy nem elegendőt annak eldöntéséhez.

Mit mondanak a Nádasdy-birtokoknak az adatai a XVI. századra nézve?

Nádasdy Tamás birtokai nagyrészt a Dunántúl nyugati és középső részén feküdtek, Sárvár, Léka és Kapuvár központokkal. Ezeken az uradalmakon a majorgazdálkodás a kedvező piaci viszonyok következtében hamarosan nagy lendületet vett. Az allodiumok létesítésének módjai közül pedig a »legeredményesebb volt az, amely már megművelt területet biztosított a földesúrnak, tehát az okkupáció« (= jobbágyi földek kisajátítása). Egyáltalán nem egyedülállóak az olyan panaszok, hogy az uradalom »a szegény ember holdja szerint 140 holdat vett el; minden helytől negyedfél holdat«; hogy »a földesúr a maga számára occupált bizonyos telkeket«; hogy »akik régen jobbágytelken ültek, most végső szegénységbe kerülve inquilinusokká (= zselléreké) lettek«; stb. Ehhez járult sok esetben a távozó jobbágy földjének, a puszta helyeknek bekebelezése, az erdők tilalmazása. »A már megindult fejlődés rohamának« nem lehetett »gátat vetni... a jobbágyok között... elkeseredést szült az okkupáció.«¹² Más források is ugyanerről szólnak. Pl. Nádasdy Tamás feleségének Szele Jakab tiszttartóhoz 1564-ben

⁸ V. ö. »Az újkori magyar nagybirtokon csekély mértékben kifejlődő allodizálás magyarázza meg, hogy nálunk a nagybirtok nem juttatta a jobbágyt olyan nyomasztó helyzetbe, miként más országokban...« Szabó : i. m. 193. — »A magyar jobbágyiga tehát bizonyára sokkal könnyebb volt, mint keleti szomszédjainé...« Szekfű Gyula : Magyar történet, Bp., 1935. III. 517.

⁹ Szekfű : i. m. III. 509. kk.; Berlász Jenő : A mezőgazdaság állapota. Magyar Művelődéstörténet. III. Bp. é. n. 166. kk.; Szabó : i. m. 174. kk.

¹⁰ V. ö. Komoróczy György : Nádasdy Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása. Bp., 1932.

¹¹ V. ö. Tholt Judit : A sárvári uradalom majorgazdálkodása a XVII. század első felében. Bp., 1934.

¹² Komoróczy : i. m. 61—65, 109, 133—137.

intézett gazdasági utasítása hét majorságról beszél, köztük az újudvariról és gelseiről.¹³ És a dolog másik oldala: az újudvari jobbágyok panaszkodnak Nádasdynének, hogy »Újudvartul az Nagyságod tisztartója, Szele Jakab, 70 hold földet vett el, ki nélkül örök éhel halók leszünk,«¹⁴ a gelseiek ugyan-csak elkeseredetten panaszolják, hogy a tisztartó »tavali esztendőben es több földünket vette el százhuszüt huldnál, ... nem szánthato(n)k, mert földü(n)knek javát elveszi ...«¹⁵

Mit mondanak a Nádasdyak sárvár—kapuvári uradalmának adatai a XVI. század végére és a XVII. század első felére nézve?

A földesúr a közös erdőből kitiltja jobbágyait. Hasonlóképpen kizárja őket az addig közös használatban volt legelőkről és rétekről. A jobbágyirtotta földön majorságokat létesít. Azokban a falvakban pedig, ahol major van, »a pusztta földeket mindenütt a majorhoz szántják«. »A nagyobbodó majorok a legtöbb földhöz valószínűleg a pusztta helyek lefoglalásával jutottak«. De nem ismeretlen az az eljárás sem, hogy »a földesúr lakott helyeket csatol majorjához, a jobbágyot pedig béresévé teszi,« aminthogy »voltak olyan földek is, amelyeknek tulajdonosa zsellérül szolgált, a földjét pedig a majorhoz szántották.« Így azután nem csoda, hogy a sárvár—kapuvári uradalomban a XVI. század végén, a XVII. század elején több mint egy tucat jól felszerelt majorról hallunk, amelyek a túlnyomó jobbágyrobot mellett béresekkkel is dolgoznak.¹⁶ — Azonban a századfordulón a 15 éves török háború végigsöpört azon a vidéken, ahol a leggazdagabb és legkiterjedtebb majorok feküdtek; sok jobbágyot kardélre hánytak, elhurcoltak; néhány major elpusztult, odaveszett. A megmaradt majorságok földjének növekedése a XVII. század első felében »elenyésző a 15 éves török háború veszteségei mellett.« Bár egyes allodiumokon a XVII. század első évtizedeiben még emelkedik a termelés, kétségtelen, hogy egészbenvéve az uradalom majorgazdálkodása a XVII. század első felében jelentős mértékben visszaesett. A török pusztítás okozta munkaerőhiány miatt a parasztság földtől való megfosztásának tendenciája háttérbe szorult és a néptelenné vált földek betelepítésének feladata került előtérbe.¹⁷

A fentiekből először is az a tanulság következik, hogy a Nádasdy-birtokokon — az árutermelés, a majorsági gazdálkodás fejlődésével — a XVI. század folyamán *számottevő mértékben indult meg a parasztság kisajátítása.*

¹³ Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (= MGtSz) 1894. 71.

¹⁴ Országos Levéltár (= O. L.) Nádasdy-család levéltára. Közli H. Balázs Éva: Jobbágylevelek. Bp. 1951. 26—27. Ezt a kiadványt H. Balázs Éva szívességéből már megjelenése előtt kéziratban használhattam.

¹⁵ O. L. Nádasdy-lt. Közölve: u. o. 31. — V. ö. A Nádasdyak horvátországi, sztenicsnyáki uradalmát. A gazdasági utasítás itt így szól: A tisztartó a majorságnak »nagy gongyát viselyle es ereg bicse minden majorságát minél tebbé teheti ...« És a következmény: »... asszonyunknak ... ott létében emehányan panaszkodtak ... föld foglalásról ...« MGtSz 1894. 73, 75.

¹⁶ Tholt: i. m. 11—16, 23—24.

¹⁷ U. o. 16—18, 34, 41—45, 53, 69—70.

Ezt a tényt az idézett összefoglaló fejtegetések — ha a részletekben el is ismerik, — az általános értékelésben mellőzik, illetve elhanyagolják. — Másodszor az a tanulság adódik, hogy a Nádasdy-birtokok egy részén a századfordulótól kezdve a majorsági gazdálkodás — és vele együtt a parasztság kisajátításának tendenciája — a török pusztítás közvetlen hatásaként visszaesett. Ezt a tényt az idézett szerzők, éppen ellenkezőleg, nagymértékben kielezik és az ország egy részére vonatkozó megállapítást a Habsburg-Magyarország egészére általánosítják: *egyetlen* birtokcsoportra vonatkozó megállapításból *országos méretekben* vannak le következtetések. Erre a »módszerre« jellemző a következő idézet: »A nagybirtok szervezetének ez a visszafejlődése nem elszigetelt jelenség: a XVII. század — bátran mondhatjuk — országszerte... hasonló alkati átforgalmódást hozott. Magát a visszaesési folyamatot ezidőszert meg seholsem tudjuk ugyan a sárvárihoz hasonlóan nyomunkövetni, de... az allodiális gazdálkodás elesettsége mindenfelé kétségtelen...«¹⁸

De vajjon kétségtelen-e, hogy ami érvényes a sárvár-kapuvári uradalomra,¹⁹ az érvényes egyben az egész Habsburg-Magyarország területére? Vajjon valóban kétségtelen-e, hogy az allodiális gazdálkodás fejlődése a XVII. században országszerte megállt, ill. visszaesett s vele a parasztság földtől való megfosztásának folyamata, az eredeti felhalmozás ez alapvető mozzanata, megszakadt, jelentéktelenné vált? Nem *egyetlen* uradalom vizsgálata alapján próbálunk erre a kérdésre választ adni, hanem kiterjesztve figyelmünket a Habsburg-országrész *különböző* területeire.²⁰

Hadd kezdjük ezt az áttekintést a sárvár-kapuvári uradalom szomszédságában, a vas megyei *lékai* uradalomban, amelyre az eddigi kutatások csak kevéssé terjedtek ki. Magán Lékán már a XVI. század 20-as éveiben gazdag allodium volt.²¹ De a majorkodás nekilendülését itt is Nádasdy Tamás földesurasága jelenti a század derekán, aki »amikor még nem is övé az uradalom, már akkor is... allodiumok kiszakítását... sürgeti... Léka várnagyánál.«²² Lékán 1549-ben,²³ az uradalomhoz tartozó Keresztúron 1557-ben hallunk új

¹⁸ *Berlász*: i. m. 169. — V. ö. »A XVII. század általában a bekövetkező visszaesés jegyében folyt le« — mondja Szabó István; ennek igazolására azonban maga is csupán a sárvári uradalomból hoz bizonyítékot: ott egyes majorokat — mint *Berlász* is idézi *Tholt* könyvéből — »rekettye fogta fel és víz fogta el.« *Szabó*: i. m. 184. A legkövetkezőben *Szekfü* foglal állást, bár ugyan csak erősen *egy* uradalom, a sárvár-kapuvári adataitól befolyásolva. (I. m. III. 509, 621.)

¹⁹ Csak mellékesen említjük meg, hogy a kapuvári uradalomra sem áll az, hogy majorgazdasága az egész XVII. század folyamán hanyatlóban volt. A Kapuvár készpénzjövedelméről való 1686-i »generalis commissio« nagy gondot fordít a kapuvári és pordányi majorságok karbantartására, a személyzeti kiadásoknak összeállítására szerint pedig 1690-ben a kapuvári major 11 majorsági alkalmazottat (bérest stb.) foglalkoztat, szemben a századeleji öt alkalmazottal. *MGTsz* 1902. 419, 470—472; v. ö. *Tholt*: i. m. 78.

²⁰ Előadásunk korlátozott terjedelme miatt, természetesen, csupán egyes példák kiragadására szorítkozhatunk, a rendelkezésünkre álló adatoknak csupán töredékét közölhetjük.

²¹ Levéltári Közlemények (= Lt. K.) 1929. 232.

²² 1533-ban. *Komoróczy*: i. m. 63.

²³ Lt. K. 1929. 234.

majorság létesítéséről.²⁴ — A századforduló körül, testvéruradalmaihoz hasonlóan, Lékán is sokat szenved a 15 éves háború pusztításaitól: ezt tükrözi a Báthory Erzsébet részére készült 1608-i urbárium. Az uradalomban sok a pusztá telek, elégett ház, mely mind »a háborúságban« pusztult és most »senky nem byra«²⁵. A török pusztítás persze az allodiális fejlődést is visszavetette. Pl. »Bonnya fele . . . volt egy mayorya Azzonyomnak eo N(agysá)gának, melly az haboru ideóban elegett es mostan ys pusztá.« De a majorkodás mégis tovább folyik mind Lékán, mind Keresztúron; sőt az utóbbi majorsági szántói 1557 és 1608 között 100 holdról 414³/₄ holdra emelkednek.²⁶ — A XVII. század második felében sem szűnik meg a majorkodás. Ellenkezőleg: 1670-ben — Lékán és Keresztúron kívül — Alsópulyán (Unterpuelndorf) is feltűnik vagy 168 holdon a majorgazdaság, amely a hochstrassi allodiumhoz tartozik és bizonyos majorsági személyzettel és állatállománnyal dolgozik.²⁷

Nagyjából hasonló jellegűek más dunántúli uradalmak adatai. A pusztító török csapatok megtizedelik a népességet, a munkaerőt, vagy közvetlenül is feldűlják a majorságokat a Habsburg-Magyarország területén, különösen a hódoltsági övezetben. Nem egyszer találkozunk »teljesen pusztá jobbágytelkekkel« vagy »teljesen pusztá falvakkal«²⁸, s ennek megfelelően előfordul, hogy a korábban majorsági földet utóbb a parasztok élik.²⁹ Ugyanakkor azonban ott, ahol lehet, fennmarad az allodium, sőt — ahol a piac s különösen a munkaerőviszonyok engedik — fellép a törekvés kiterjesztésére. A csáktornyai vártartományban csakúgy, mint a csurgói vagy a monyorókeréki uradalomban, megtaláljuk a XVI. század végén a majorsági szántókat, ha elszórtan s néha elég kis terjedelemben is.³⁰ A lánzsér-lakompaki uradalomban 1615-ben a majorkodás és annak erőszakos kiterjesztése a főgondja a földesúrnak,³¹ ha 1570 körül az esztergomi érseki uradalom jobbágysai, köztük a komárommegyei perbeteiek, kétségbeesetten tiltakoztak az érseki tiszttartó jogtalan követeléseivel ellen, ami nyilván a majorgazdasággal függött össze,³² akkor a XVII. század első felében is rábukkanunk a primási allodiumokra,

²⁴ Történelmi Tár (= T. T.) 1911. 449.

²⁵ Micske falu lakói pl. »olly igen segenek, hogy a raytok való ruhayok és myndennapj kenyerek synchen, soknak feleségeket, gyermekeket, urókat ys ellvittek az tatarok.« O. L. Urbaria et Conscriptiones (= U. et C.) 75 : 18. — A következőkben idézendő U. et C. anyag jelentékeny részét Sinkovics István szíveségéből másolatban használhattam, annak az Országos Levéltárban dolgozó munkaközösségnek az anyagából, amely az Urbáriumok a XVI—XVII. századból c. forráskiadványt készíti.

²⁶ O. L. U. et C. 75 : 18.

²⁷ O. L. U. et C. 23 : 10.

²⁸ Pl. a veszprémi püspökséghez tartozó sümegi uradalomban 1604-ben : O. L. U. et C. 46 : 18.

²⁹ Pl. Sümeg. 1588. O. L. U. et C. 46 : 75.

³⁰ 1592. T. T. 1895. 328—357. — A csáktornyai uradalomban pl. 80 holdas Újudvar nevű majorságról, a monyorókeréki jószágban Ujtilalmas nevű erdőről tudunk.

³¹ »A minemő Dankovich földei pedig ott vannak, megszántasd és bevettesd mi szá-munkra«. MGtSz. 1903. 461.

³² Esztergomi érseki lt. Arch. Saec. P. 35. Közölve : Jobbágylevelek 45—48.

a perbeteiek és szomszédjaik pl. ott robotolnak a bucsui majorságnál.³³ Hasonlóan panaszkodnak ugyanezidőtájt a majorkodással kapcsolatos fokozott robotkövetelések miatt földesuruk, Draskovich György püspök ellen négy vasmegyei falu jobbágyai, akiknek »annyi kevés földünk vagyon, hogy ha pénzünkön másoktól szántóföldet nem vennénk, magunkat cselédünkkel (= családunkkal) soha el nem tarthatnánk«,³⁴ vagy a XVII. század második felében a kedvezményekkel telepített, de csakhamar keservesen családhozó somogy megyei »szegény, megnomorodott látrányi polgárok.«³⁵

A Habsburg-ország részen észak, északkelet felé haladva ugyancsak megfigyelhető a török pusztítás fejlődést korlátozó hatása, másrészt azonban — a lehetőségek keretei között — a majorgazdálkodás átmeneti visszaeséseken keresztül történő újabb nekilendülése. Pozsony megyében, a Csallóközön Illésházy István nagy gonddal művelt allodiumai tűnnek a szemünkbe a XVI. század végén,³⁶ és ezek a birtokok a XVII. század 20-as éveiben, elkobzásuk után is majorsági kezelésben állnak.³⁷ Szegényesebb képet mutat a pozsonyi vártartomány gazdálkodása. Az ide tartozó Mayerhof és Majorföldre nevű allodiumokat már 1574-ben pusztán, illetőleg paraszti használatban találjuk. Egyedül Nagyfödemes község határában áll fenn nagyobb, sok robotot követelő majorság,³⁸ de ez azután a XVII. század második-harmadik évtizedére elég jelentékenyen megnövekedik. Az uradalomban ekko már a pusztatellekről a földesúr rendelkezik.³⁹

Pozsony-Nyitra megyére vonatkozólag figyelemreméltóak a *Thurzó-birtokkomplexum* (temetvényi, galgóci, semptei, bajmóci uradalom) adatai a XVII. század első harmadában, ha kutatójuk — a már ismert okból — nem értékeli is azokat megfelelően. Mindenesetre fel kell figyelniük pl. a galgóci uradalom legalábbis ezer holdat kitevő majorgazdálkodására, az egészen hatvanegyed telekig eljutó telekosztódásra, amely kétségtelenül az allodiumok erőszakos kiterjesztésével kapcsolatos.⁴⁰ Azt sem lehet állítani, mintha ezen a birtokcsoporton a XVII. század további folyamán, a Thurzók kihalta után a majorkodás visszaesett volna. Eszterházy Miklós nádor 1641-ben semptei tiszttartóját éppúgy arra inti, hogy »a majorokra mind az egész jószágban . . . igen szorgalmatos gondot viseljen«,⁴¹ mint Forgách Ádám 1667-ben galgóci

³³ Esztergomi érseki lt. Liber Sancti Adalberti.

³⁴ O. L. Kamarai levéltár. Acta Ecclesiastica. 21 : 16. Közölve : Jobbágylevelek 70.

³⁵ O. L. Kamarai levéltár. Missiles. Közölve : u. o. 100.

³⁶ V. ö. *Károlyi Árpád* : Illésházy István hitlenségi pere. Bp. 1883. 21. ; Illésházy Istvának birtokviszonyait illető följegyzései. T. T. 1878. 139. ; Régi Magyar Könyvtár. I. 430.

³⁷ Peck Leopold 1626. májusi jelentése a magyar kamarának a volt Illésházy-birtokok majorsági kezeléséről. Id. *Szekfü* ; i. m. III. 622.

³⁸ O. L. U. et C. 34 : 74.

³⁹ O. L. U. et C. 34 : 75.

⁴⁰ *Berlász* : A Thurzó-birtokok . . . 12—17, 29—43.

⁴¹ MGtSz 1904. 141—147.

tisztviselőit, egyben lelkükre kötve a tilalmas erdők gondos őrzését.⁴² — Ezen a vidéken különben a XVII. század közepén kétségtelen az allodiális terjeszkedés. A nyitrai megyei nagytapolcsányi uradalomban pl. gyakran fordul elő, hogy a »pusztaföldeket, kopaniczakot (= irtásföldeket) eő nagyságha számára szántyák és vetik«;⁴³ aminthogy a trencsénmegyei sztrecesnyói uradalom utasítása 1640 körül örömmel adja tudtul, hogy »Isten áldomásából Sztrecsenyi és Tepliczei majorinkat még két rendbelivel megszaportítottuk, úgy mint Ghellanban és Czaczán...⁴⁴

De vegyünk szemügyre részletesebben is egy nyitrai megyei uradalmat: a *csejtei vártartományt*.⁴⁵ Itt 1641-ben Nádasdy Ferenc földesurasága alatt nagy számmal olvasunk olyan pusztatelkekről, amelyeket »a földesúr számára vetnek be.«⁴⁶ Az egyik pusztatelket elfoglaló, más uraságot szolgáló jobbágyról pedig az urbárium kereken kimondja, hogy »ki kell vetni« a telekből.⁴⁷ A képhez hozzátartozik még az erdők tilalmazása, tehát a jobbágyok kiszorítása a telek után járó közös haszonvételekből. Ezek után egyáltalán nem csodálatos, hogy a birtokon többhelyütt elég jelentős majorgazdálkodás folyik, elsősorban Miaván, ahol »a gróf úrnak újonnan létesített nagy majorsága van, bőséges földműveléssel és kaszálórétekekkel.«⁴⁸ Tehát ez a majorság nem a XVI. század óta maradt fenn, hanem később, a XVII. század derekán keletkezett. A jelek szerint a csejtei majorgazdálkodás a 60-as években tovább fejlődött⁴⁹ s csak a század végére esett vissza bizonyos mértékben az akkor már a Nádasdyaktól elkobzott és a kincstár kezelésében lévő birtokon. Az 1695-ben, gróf Erdődy Kristóf birtokbahelyezésével kapcsolatban⁵⁰ készült összeírás a német katonai beszállásolással és porcióztatással s főként a »tatárok által véghezvitt dúlással« magyarázza a hanyatlást, a magában Csejten lévő allodium elhanyagoltságát. De Miaván továbbra is fennáll az allodium több mint 1000 nagyszombati mérő befogadóképességel⁵¹ Nagykosztolányban, Dubován, Hrachovistyén és másutt hasonlóképpen összesen ugyancsak közel akkora terjedelemben.⁵²

⁴² T. T. 1891. 528. — Hogy ezek az utasítások nem maradtak papíron, mutatja pl. a semptei majorság 1677-ben kelt inventáriuma. MGtSz 1903. 467.

⁴³ Nemesic. O. L. U. et C. 60 : 78. — V. ö. : Tavarnok : »Puszta feöldek itt nincsenek, mert az úr számára vetik.«

⁴⁴ MGtSz 1901. 220.

⁴⁵ Itt már 1568-ban feltűntek olyan jobbágyok »quorum terrae coluntur domino terrestri,« akik ezért fel vannak mentve a censusfizetés alól. (Csaszgócz) O. L. U. et C. 4 : 1.

⁴⁶ Miava községben ; Leszetén részletes felsorolással összesen 6,5 quartalis ; Koritnyán név szerint felsorolva, összesen 9 negyedtelek.

⁴⁷ (Leszete). Amikor pedig az egyik pusztatelket a falu használja, a hozzátartozó rétet akkor is a földesúr számára kaszálják. (Hrachovistye.)

⁴⁸ O. L. U. et C. 119 : 8.

⁴⁹ V. ö. MGtSz 1899. 234—237.

⁵⁰ T. T. 1899. 724.

⁵¹ O. L. U. et C. 4 : 8. — 1 nagyszombati mérő = 31,265 liter. L. Lederer Emma : Régi magyar úrmértékek. Századok, 1923—24. 137.

⁵² O. L. U. et C. 4 : 7.

Továbbhaladva észak-északkelet felé, a szepesmegyei *szepesvári* uradalomnál kell egy időre megállapodnunk. A Thurzók szepesvári uradalmáról 1564—65-ben készült »Ampregister« az uradalom két majorságát mutatja be: az ú. n. várköri falvak a »régí majorságnák«, az el nem zálogosított 11 szepesi város lakói az »új majorban« robotolnak.⁵³ Nagyjában ugyanezt a képet kapjuk az 1596-i, 1605-i, illetőleg 1636—38-i urbáriumokból a régi, Zsigra község határában lévő és az új, Tersztyán nevű majorságra vonatkozólag.⁵⁴ — A régebbi megállapítás szerint a Thurzó-birtokok és köztük a szepesvári uradalom majorságainál is »nyilvánvaló, hogy létrejöttük nem a sessiók rovására végbement új terjeszkedés eredmények«, hanem »hihetőleg régi földesúri területen« alakultak.⁵⁵ Az adatok azonban korántsem teszik ezt nyilvánvalóvá. A majorságok növekedésével kapcsolatban nem egyszer sor került olyan pusztahelyek bevonására, amelyeket eddig a parasztok éltek;⁵⁶ de az allodiumok közelében előfordult művelés alatt álló telkek bekebelezése is.⁵⁷ Másrészt a szepesvári uradalom robotrendszerében »a mezőgazdasági munkának . . . elsőrangú általános szerepe« — amelyet Berlász is kénytelen elismerni⁵⁸ — eléggé mutatja a majorgazdálkodás jelentőségét a századfordulón, illetőleg a XVII. század első évtizedeiben.

További lendületet vesz az allodiális termelés a XVII. század második harmadában, miután a Thurzók kihaltával 1638-ban gróf Csáky István lesz az uradalom földesurává.⁵⁹ A majorgazdálkodás erőszakos kiterjesztését igazolják szigorú gazdasági intézkedései,⁶⁰ de anyjának Wesselényi Annának 1647-ben hozzá intézett levele is, amelyben szemére veti, hogy semmi más-sal sem törődik, »csak az majort építéd számtalan munkával terhelvén a szegénységet . . .«⁶¹ — Ennek a tevékenységnek meg is volt az eredménye. Az 1672-i összeírás — amely Csáky István egyik fiának, Csáky Ferenc grófnak elkobzott birtokairól, a szepesvári jószág *feléről* ad számot — elég jelentékeny kiterjedésben mutatja be az uradalom két allodiumát: az »allodium subarcense«-nek (eredetében valószínűleg a régi zsigrai majorságra megy vissza) a kincstárra háramló *fele része* összesen 1036, az »aliud allodium

⁵³ O. L. Csáky-lt. kassai 48.

⁵⁴ O. L. U. et C. 49 : 17 ; 113 : 8 ; 49 : 21.

⁵⁵ Berlász : i. m. 11.

⁵⁶ 1564—65. Betánia: »Item sie pflegen auch von eine wusten Felde zu zinsen F. 1½ das ist aber diss Jahr für Seine Gnaden einzogenn.« — Olsavka : »Das wisste Feldt davon sie jerlich F. 1. D. 50. getzinstt, hott mann auch vor Seine Gnade eintzogenn.« O. L. Csáky-lt. kassai 48. — V. ö. 1596-ra ; O. L. U. et C. 49 : 17.

⁵⁷ 1564—65. Zsigra : » . . . man . . . des Kacianers Acker zum Meuerhoff besecht . . .« Csáky-lt. kassai. 48. — 1596. Hotkóc : » . . . agri quorum usus concessus est Alexandro Riepscher . . . nunc iam pro arce inseminantur . . .« O. L. U. et C. 49 : 17.

⁵⁸ I. m. 31.

⁵⁹ O. L. Csáky-lt. CCC. 31 : 1.

⁶⁰ Pl. 1642. O. L. Csáky-lt. kassai 3 : 6.

⁶¹ Deák Farkas : Wesselényi Anna életrajza és levelezése. Bp. 1875. 163.

Nádas alias Terstyán«-nak ugyancsak a *fele* 567 kassai köblöt fogad be.⁶² Mindkét majorságot kiterjedt kaszálórétek, veteményeskertek, emellett vadaskert, halastó, gazdasági épületek, jelentős állatállomány stb. egészíti ki. Külön kell kiemelnünk azt is, hogy a két allodiumhoz a községek hosszú sorában találunk szántó, illetőleg kaszálórét tartozékokat.⁶³ Ez a tény egyrészt rávilágít arra, hogy ezek az allodiális tartozékok »hihetőleg« éppen nem »régi földesúri területen« keletkeztek, hanem az úrbéres állományból szakították ki őket, másrészt furcsa színben tünteti fel a majorgazdálkodás leki-csinylését célzó olyan megállapításokat, hogy »a szepesvári jószágban 32 község jobbágygazdaságaival szemben mindössze két allodiumot találunk.«⁶⁴ A valóságban a »mindössze két allodium« a falvak hosszú sorát nemcsak robotoltatta, hanem területileg is érintette. S hozzátehetjük: érzékenyen érintette, mert az úrbéres állomány megcsonkítását jelentette.

De a szepesvári uradalom majorgazdálkodásának fejlődése 1672 után, a XVII. század legvégén is továbbhaladt. Erről tanúskodik a Csáky-család birtokosztályáról 1702-ben készült oklevél, amely a szepesvári uradalomban már három kiterjedt allodiumot mutat be. Az első az »Újmajor«, amely egy-magában közel 3500 szepesi köblös szántóföldet tesz ki, a második a tersztyáni, amelynek egész szántóföldje jóval felülmúlja az 1000 kassai köblöt; de ami a legfigyelemreméltóbb, az a harmadik allodium: az »Illyesfalussi residentia . . . két ezer száz hatvan hat köből alá való majorsági földekkel . . .« A szóbanforgó Illésfalván (Éliásfalva, Sperarum, Sperndorf) ugyanis — amely az uradalomhoz tartozó 11 város egyikeként valamennyi megelőző összeírásban szerepelt — eddigelé még sohasem volt majorság, s íme, most egyszerre több, mint 2000 köblös majorsági szántó tárul itt elének, kétségkívül a paraszti földek kisajátításának is eredményeként.⁶⁵ A szepesvári uradalomban tehát a majorsági gazdálkodás a XVI. század közepétől a XVII. század végéig viszonylag egyenletesen fejlődött, amit valószínűleg a török hódoltságtól való nagyobb távolság tett lehetővé.⁶⁶

A Szepes megyével szomszédos Gömörben különösen érdekes megfigyelni a *murányi* uradalom allodiális fejlődését, amely a XVI. századvégi kezdetek

⁶² O. L. U. et C. 49 : 26. Hangsúlyoznunk kell, hogy itt az allodiumnak csupán *felérő* van szó, mert *Berlász* tévesen, a két majorság *egészét* tartja 1671—73-ban ilyen befogadóképességűnek. I. m. 11. — 1 kassai köből (a XVII. század végéig) = 83 liter. L. *Lederer* ; i. m. 143.

⁶³ Már az 1564—65-i »Amptregister« megemlítette Sztatvinán a zsigrai majorsághoz tartozó szántóföldeket és réteket. (O. L. Csáky-lt. kassai 48.); az 1672-i összeírás szerint pedig a váraljai majorságnak Betánián, Baldócon, a nádasdi majorságnak Domanócon is voltak szántói, allodiális rétek pedig Betánián, Olsavica mellett, Svedléren, Helcmanócon, Gölnicben, Hincócon, Domanócon, Baldócon, Odorinban álltak rendelkezésre. O. L. U. et C. 49 : 26.

⁶⁴ *Berlász* : i. h. ; v. ö. *Szabó* : i. m. 176. — Szabó István különben ezt a helytelen »statisztikai« módszert nem csak Szepesvárra, hanem a XVI—XVII. századi majorgazdálkodásra általában is használja. U. o. 176—177.

⁶⁵ A fentiekre l. Oklevéltár a grófi Csáky-család történetéhez. Bp., 1919. I/2. 787—791. — 1 szepesi köből = kb. 45—48 liter. L. *Lederer* : i. m. 143.

⁶⁶ A szepesvári uradalomnak mintegy folytatását képző rihnoi vártartomány majorgazdálkodására l. *Berlász* : i. m. 12 ; Csáky-oklevéltár, I/2. 788.

ből a következő század folyamán egyre magasabbra ível s a majorságok terjeszkedésével kapcsolatban a parasztság kisajátításának szembeszökő példáit mutatja.

1573-ban, amikor a kincstár birtokában van, már feltűnnek a majorsági földek az uradalom több falujában;⁶⁷ a háborús pusztítás okozta gyér népesség miatt azonban még csak kezdetekről van szó.⁶⁸ Nem sokkal különb a helyzet a század végén, 1598-ban sem, amikor »ezen a vidéken igen kismértékben folytattak allodiális művelést«. Az ezirányú törekvés erősödését mutatja azonban az a tény, hogy a jolsvaiak már erdőfoglalás miatt panaszkodnak és főleg az, hogy az urbárium rögtön bevezetőjében a majorgazdálkodás kérdését veti fel és annak lehetőségeit keresi.⁶⁹

A XVII. század folyamán azután, amikor a török már nem hatolt fel ideig és így a vidék békésebb fejlődésnek, népesedésnek indult,⁷⁰ nem hiányzott már a gond a majorság kiterjesztésére, különösen amikor Murány Széchy Máriának, majd a »Murányi Venus« kezével együtt Wesselényi Ferenc nádornak jutott. Ezt tükrözi az uradalom 1662-i instrukciója, amely a majorkodás fokozását kívánja s ugyanakkor tilalmazza az »udvarbíró, ispánok és kulcsár« sokféle visszaélését, hogy jobbágyok »ne legyenek oly bitangul, mint eddig voltak.«⁷¹ Mert bizony a murányi jószág jobbágyai már eddigelé is nagyon »bitangul voltak.« Erre vall többek között a néhány évvel előbb, 1657-ben kelt összeírás, amely a murányi uradalommal együtt számbavett enyickei jószágon a parasztság kisajátításának jellemző eseteit mutatja. A tisztartó itt azt az utasítást kapja, hogy név szerint felsorolt 14 parasztnak »serie eleikbe adgyak... vagy tegyék le tellyességesen Szent Gyeörgy napián a jobbágyásogoth és legyenek el a feöld réth nélkül és szölgallyanak gyalogh szerrel. Wagy pedig Szent Gyeörgy napigh szerezzenek barmoth és szölgallyanak ió jobbágy szerint. Alioquin Szent Gyeörgy napián eő n(agysá)ga számára foglallya feüldeiketh reteiketh.«⁷²

Az efféle utasítások meg is hozták az eredményt: az uradalom 1672-i urbáriuma minden eddiginél kiterjedtebb majorgazdálkodásról ad számot és rögtön a jól felszerelt, vagy 200 köblös murányaljai allodium leírásával kezdődik. Nem sokkal marad el mögötte a lubenyiki és polonkaj majorság sem, de több más községben is allodiátúráról értesülünk.⁷³ S itt módunkban van

⁶⁷ Murányban, más néven Murányalja. V. ö. *Ila Bálint*; Gömör megye. Bp. 1946. III. 56. Mnisányban, Jolsván, Josva—Tapolcán, Süvetén.

⁶⁸ »Terrae arabiles ad arcem pertinentes sunt paucae et inter illas pars aliqua deserta residua« — jegyzi meg az urbárium Muránynál. Stb. O. L. U. et C. 24 : 76.

⁶⁹ »... id. (sc. allodium) cuius culpa hucusque neglectum sit, ignoratur. Si tamen medicis cura accederet, occasiones instituendí non deessent, unde arcis reditus non parum adaueretur. O. L. U. et C. 24 : 79.

⁷⁰ V. ö. *Ila* : i. m. III. 58.

⁷¹ MGtSz 1901. 266—275.

⁷² O. L. U. et C. 25 : 2.

⁷³ O. L. U. et C. 25 : 7 ; v. ö. 44 : 24.

nyomonkísérni a jobbágytelki állomány változását az allodium fejlődésével párhuzamosan. Murányalján pl. 1657-ről 1672-re — miközben az »allodium satis bene accomodatum« kifejlődik — a 19 jobbágycsalád 17-re csökken, a 7 zsellércsalád pedig 40-re emelkedik. Még jellemzőbb azonban, hogy az 1657-i $9\frac{3}{4}$ megművelt és $4\frac{1}{4}$ pusztahellyel szemben 15 évvel később a község egész telekállománya csupán $2\frac{1}{8}$ telekre rúg, világossá téve, hogy időközben $11\frac{7}{8}$ telekföldet az uraság majorjához csatolt.⁷⁴ Hasonló a helyzet Sűvétén, ahol a mondott időközben 12 lakott és 1 pusztatelekről $7\frac{1}{3}$ -ra csökkent a telekállomány s ennek megfelelően az egykori egész és féltelkes jobbágyok általában $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{4}$ telekre szorultak, vagy éppen zsellérségbe sülyedtek; Mnisányban, ahol az $5\frac{1}{3}$ jobbágytelek és $\frac{1}{4}$ pusztatelekek $2\frac{1}{4}$ -re olvadt és az 1657-ben fél- vagy negyedtelken gazdálkodó jobbágycsaládok 1672-ben a legjobb esetben más családdal együtt húzódnak meg egyetlen negyedtelken.⁷⁵ A tovább szaporítható adatok megmutatják, hogy a murányi uradalomnak különösen a XVII. század második felére kibontakozó majorgazdálkodása nemcsak pusztatelkek bevonásával, hanem a művelés alatt álló jobbágytelki állomány erőszakos megcsonkításával járt együtt.

Muránytól délkeletre, Gömör és Borsod megyében nagyjából hasonló fejlődéssel találkozunk, azzal a különbséggel, hogy itt a török pusztítás korlátozó hatása erősebben érvényesült. A borsodmegyei *szendrői* uradalomban pl. a XVI. század második felében már elég fejlett majorgazdálkodásról tudunk: az uradalom gömörmegyei darabjait is beszámítva, több mint 2000 köblös majorsági szántóról, nagykiterjedésű kaszálóról, rétekről, legelőkről, többhelyütt jelentékeny uradalmi felszerelésről, a robotmunka mérhetetlen megnövekedéséről,⁷⁶ egyes majorságokban fizetett béresek alkalmazásáról.⁷⁷ A kiterjedt majorsági földek eredetéről kevés közvetlen adatunk van: egy adat pusztaföld bevonásáról szól Sajóvamoson,⁷⁸ egy másik kaszálórét kisajátításáról Besnyőn.⁷⁹ Abból azonban, hogy a megelőző években bizonyos Franciscus Ursinus provisorkodott az uradalomban — aki, amint látni fogjuk, néhány évvel később a szatmári kincstári jószágon a parasztkisajátítás nyílt bevallója s hirdetője volt,⁸⁰ és a szendrői falvak jobbágyságának panaszai nagyrészt éppen az ő személye ellen irányultak — joggal arra következtet-

⁷⁴ Az egyes parasztcsaládok szerint is nyomon kísérhetjük ennek az allodizálásnak a hatását: 1657-ben 7 egésztelkes, 3 féltelkes, 5 negyedtelkes jobbágy volt a faluban; 1672-ben ugyanezen családok között — név szerint azonosíthatóan — egy sincsen egész- vagy féltelkes, 1—1 rendelkezik $\frac{3}{8}$, ill. $\frac{2}{8}$ telekkel, 5 csupán $\frac{1}{8}$ telekkel, 5 zsellérsorba sülyedt, 3 pedig eltűnt a faluból; maghalt vagy elbujdosott.

⁷⁵ O. L. U. et C. 25 : 2 és 25 : 7 alapján.

⁷⁶ Az uradalom falvai egyhangúan tiltakoznak az »intolerabilis servitus« ellen. O. L. Csáky-lt. Kassai 68 : 1.

⁷⁷ Pretio conducti mercennarii : Szendrő, Sajóvamos, Edelény. U. o.

⁷⁸ »... est territorium sive fundus desertus Palffalva vocatus, ubi... tamque in alodio arare... de iure tenentur.« U. o.

⁷⁹ A besnyőiek panaszkodnak »de foeneterum sourum occupatione per... provisorem.« U. o.

⁸⁰ V. ö. O. L. Nemzeti Múzeum. Törzsanyag, 1572. június 15.

hetünk, hogy az uradalom szélesebb körben sem riadt vissza az úrbéri állomány megcsonkításától majorságának kiépítése kedvéért. Ugyanerre vall az 1610-i urbárium is, amely szerint »seller adóval nem tartozik, mert az seller földet az úr számára szantiak«⁸¹ és többhelyt — ha nem is általános gyakorlatként — »az puztak utan való feüldeket« is »az ur számára szantiak, vetiek.«⁸² Ez az urbarium különben Szendrővel együtt írta össze a gömörmegyei *csetneki* uradalmat is, amely ezidőtájt ugyanannak a földesúrnak, Lórántffy Mihálynak a birtokában volt s — a török gyakori pusztításai ellenére⁸³ — maga is megtette a kezdő lépéseket a majorgazdálkodás útján.⁸⁴

A XVII. század további folyamán azután, bár a két testvéruradalom sorsa hosszú időre elvált egymástól, a majorgazdálkodás itt is, ott is továbbfolyt. A szendrői uradalmat 1633-ban a Szepesvárnál már említett gróf Csáky István kapta meg, aki majorkodtató »kemény földesúrnak« bizonyult;⁸⁵ a század közepén pedig a murányi birtokos, gróf Wesselényi Ferenc nádor kezére jutott, aki alatt a majorsági termelés még nagyobb lendületet vett. A szendrői uradalom udvarbírájához intézett 1652-i utasításában »primum et ante omnia« szögezi le, hogy »Szendrőnek kiváltképpen való jövedelme az udvarbírnak serény majorkodtatásából függ« s nyíltan kimondja, hogy »az hol puszták találtatnak, reá vigyázzon udvarbíró uram, hogy azokat avagy javát az földeknek az úr számára vettesse be...«⁸⁶ S — Murány példáján indulva — kimondatlanul is valószínű, hogy az allodiátúrákat nemcsak a pusztahelyek, hanem a művelés alatt álló úrbéres állomány bekebelezésével is gyarapította. — Ezidőtájt a testvéruradalom, Csetnek, még jobb »majorkodó« gazda, maga I. Rákóczi György fejedelem birtokába került, az egykor Szendrőhöz tartozott serkei, pokorádi, derencsényi jószággal együtt. Más — régebben ugyancsak Szendrőhöz kapcsolt — majorságokat viszont⁸⁷ Rákóczi György felsővadász (Abaúj), ill. ónodi (Borsod) uradalmaiban találunk. Mindezekben az uradalmakban növekszik az allodiális termelés⁸⁸ és a robot mellett már nem egyhelyütt »béres ekéket« is alkalmaznak.⁸⁹ Hogy pedig ezeken a Rákóczi-birtokokon sem volt ismeretlen az allodium erőszakos növelése, mutatja pl. az Abaúj-megyei hejceiek tiltakozása az ellen, hogy a »tisztartók az erdőtül elfogtanak és még határunkat is elvötték és tovább is el akarják foglalni.«⁹⁰

⁸¹ Szilice. O. L. U. et C. 120 : 2.

⁸² Pl. Felső-Pokorád, Sence. — A szendrői uradalomhoz ugyanis hozzátartozik akkor a szendi (Abaúj), serkei, pokorádi, derencsényi (Gömör) jószág is, amelyek közül különösen Szenden van viszonylag kiterjedt, több falu jobbágysait robotoltató majorság. U. o.

⁸³ *Ila* : i. m. I. 153.

⁸⁴ O. L. U. et C. 120 : 2.

⁸⁵ *Deák Farkas* : Gr. Csáky István életrajza. Bp. 1883. 103—104, 130—131.

⁸⁶ *MGtSz* 1901. 114—123.

⁸⁷ Edelény, Szend, Szilice, ill. Besenyő, Keresztúr.

⁸⁸ A vadászati uradalomban pl., ahol Rákóczi Pál idején 1631-ben 7 faluban volt majorsági vetés (T. T. 1878. 938—39.), tíz évvel később már 13 faluban. T. T. 1895. 161—62.

⁸⁹ T. T. 1895. 160. kk.

⁹⁰ O. L. Kamarai lt. *Missiles*. Közölve : *Jobbágylevelek*. 80.

De térjünk vissza Szendrőhöz és testvéruradalmához. Itt a XVII. század második fele a majorgazdálkodásban visszaesést hozott azután, hogy Csetnek II. Rákóczi György halálával haszonbéres kezelésbe került,⁹¹ majd a Wesselényi-féle összeesküvés kapcsán mindkét uradalom a kincstár javára konfiskáltatott.⁹² A hadak járása és a porcióztatás⁹³ egyes községek lakosságát annyira megapasztotta, hogy néhol a majorsági földek paraszti kezelésbe mentek át.⁹⁴ A század végén azonban már újból bizonyos fellendülés jelei mutatkoznak a szendrői uradalomban. Az 1690-i összeírás ott, ahol a majorsági földek 1671-ben legfeljebb ha 560 köből magot fogadtak be,⁹⁵ már közel 1000 köblös majorsági vetésről számol be és a falvak hosszú soráról, amelyek a szendrői allodium körül dolgoznak.⁹⁶ A Csáky-család birtokosztályáról szóló már említett 1702-i oklevél pedig a »szendrői alsóvárat« csupán Borsod megyében az »ahhoz tartozó ezer kilencz száz hetven szepessi köből alá való majorság földekkel« stb. veszi számba.

Persze Szepes, Gömör, Borsod, Abaúj megyében vagy a szomszédos Sárosban és Zemplénben a majorsági gazdálkodásnak a mostoha viszonyoktól súlyosan korlátozott, de sokhelyütt mégis végbemenő fejlődésére az említettekén kívül számos más példát is idézhetünk. Felhozhatjuk pl. az abaújmegyei rozgonyiak tiltakozását a XVII. század tízes éveiben a majorgazdálkodás növekedése miatt: »Báthory urunk idejében csak rozgonyi majorságnak gondja volt rajtunk. Immár mostan mindenfelé kezdenek szaggatni bennünket: Csicsvába, Szalánc alá, Varannóra, Szinára, Vajánba és egyebüvé.«⁹⁸ Említhetjük a 20-as évekből a zemplénmegyei homonnai utasítást, amely a gazdasági tisztviselőknek lelkére köti, hogy »a majorságban jó módjával foglalatosak lévén, csak azon igyekezzenek, hogy mindenből pénzt teremthessenek,«⁹⁹ vagy a 30-as évekből a csicsvavári utasítást, amely hasonló értelemben inti a provisort. »Érette légy minden alkalmatossággal, hogy minden majorságunkban mentül több őszi és tavaszi vetést tehess... Majorgazdákat, majornékat, béreseket, pásztorokat... tarts és fogadj...« S bár az utasítás »igen szükségesnek« tartja a pusztá jobbágy és zsellérhelyek »megszállítását«, arra is felhívja az udvarbíró, hogy »nemcsak magunk majorságbeli földeinket, hanem az mely jobbágyhelyeink faluinkban puszták volnának... azokat is szépen megszántasd a mi számunkra és szépen

⁹¹ L. Csetnek leltára 1662-ből. MGtSz 1906. 80. O. L. U. et C. 3 : 26.

⁹² O. L. U. et C. 142 : 44.

⁹³ V. ö. *Ila* : i. m. I. 597, 153.

⁹⁴ Az allodiális földet »de facto seminant subditi, unde dant nonam Domino terrestria« (Lice : Gömör megye. Szőlősardó : Torna megye). O. L. U. et C. 148 : 44. Magában a »caput bonorum«-ban (arx Szendrőviensia cum praedio Csehi et Galvács) »agri quidam pro fisco inseminantur, quidam praediales elocantur pro decimis inseminandi« O. L. U. et C. 44 : 24.

⁹⁵ O. L. U. et C. 44 : 24.

⁹⁶ O. L. Csáky-lt. CCC. 102 : 24.

⁹⁷ Csáky-oklt. I/2. 786.

⁹⁸ O. L. Zichy-lt. 1670. előtti magánlevelezés. Közölve : Jobbágylevelek. 72— A rozgonyi majorkodásra részben béreserővel l. MGtSz 1894. 264. kk. (1636) ; U. et C. 44 : 24. (1672).

⁹⁹ T. T. 1894. 660. (1623.) — A homonnai majorgazdálkodásra l. még T. T. 1888. 404.

bevettesd . . . Hasonlóképpen puszta jobbágyház után való réteket is megtszíttsad és mindeneket a mi számunkra kaszáltasd.«¹⁰⁰ Stb.

A XVII. század második felének majorgazdálkodására nézve pedig ezen a vidéken a legáttekintőbb képet akkor kapjuk meg, ha végiglapozzuk a kincstári jószágoknak azt a »specificatio«-ját, amely a Wesselényi-féle összeesküvés felszámolása után, 1671—73-ban készült a fiskus számára elkobzott birtokokról. A majorságoknak hosszú sora tárul itt elénk; s ami ugyancsak figyelemreméltó, egyáltalán *nem csupán főúri uradalmakon, hanem jómódú középnemesek jószágain*. Szepes megyében nemcsak Thököly István késmárki uradalmának összesen több mint 2000 kassai köblös allodiumairól, vagy Thököly Zsigmond közel 2700 szepesi köblös sávniki majorsági földjeiről olvashatunk, hanem pl. Márkusfalván Máriaissi Imre jóval több mint 3000 szepesi köblös majorságáról; Sárosban nemcsak Thököly Zsigmond 300 eperjesi köblös, hanem pl. Berthóty János összesen közel 700 köblös allodiumairól; Abaújban nemcsak az enyickei uradalom, vagy a nagyidai Csáky birtok kb. 1000—1000 kassai köblöt befogadó majorsági szántóiról, hanem Szuhai Mátyás halmaji, Bónis Ferenc füzéri, Kátai Ferenc encsi allodiátúráiról stb.; Gömörben nemcsak Wesselényi Ferenc balogi, rimaszécsi, dobocai, Zemplénben nemcsak Rákóczi Ferenc különböző majorságairól, hanem Serédi Benedek, Szepesi Pál és még sok középbirtokos éppen nem jelentéktelen kiterjedésű majorföldjeiről.¹⁰¹ Mindez nem a majorgazdálkodás lehanyaglását, ellenkezőleg: kétségtelen fejlődését mutatja a XVII. század második felében ezen a tájon s nemcsak a nagy-, hanem a középbirtok egy részén is.¹⁰² Az idézett »specificatio« jellegénél fogva természetesen nem szól az allodiumok eredetéről, annyit azonban elárul, hogy a pusztatelkeket nem egyhelyütt az uraság javára fordítják.¹⁰³

A Habsburg-Magyarország területén kelet felé haladva most már Zemplénig—Sárosig jutottunk el. Vegyünk itt is közelebről szemügyre egy nagyobb birtokkomplexumot. A legérdekesebbnek kétségtelenül a *sárospataki* uradalom ígérkezik.

A sárospataki uradalomban a XVI. század közepén a majorgazdálkodásnak még csak kezdeti formáival találkozunk. 1554-ben az uradalom egy-két

¹⁰⁰ MGtSz 1897. 332—342.

¹⁰¹ O. L. U. et C. 44 : 24. — 1 eperjesi (sárosi) köböl = kb. 110 l. L. *Lederer* : i. m. 143.

¹⁰² Ezen a ponton rá kell mutatnunk arra, hogy nem eléggé megalapozottan általánosít Szabó István, amikor — *egyetlen* XVI. századi és ugyancsak *egyetlen* XVII. századi adat alapján — a középbirtoknál ugyanúgy a majorkodás »hanyagló irányzatát« véli megállapítani a XVII. században, mint a nagybirtoknál. *Szabó* : i. m. 200. — A középbirtok XVII. századi, olykor számottevő majorsági törekvéseire és gyakorlatára kiadott anyag is van. L. MGtSz 1901. 163. kk. (1635.); 1905. 296. kk. (1649.); 1899. 37. kk. (1657.); 1897. 470. kk. (1660. körül); 1905. 163. kk. (1669.). stb.

¹⁰³ Hundertmarkt (Szepes) : »Deserta sessio habetur integra Nr. 1., mediae 4, quarum terrae et prata ad usum domini terrestres convertuntur.« Enyicke (Abaúj) : »Ampla integra sessio colonialis deserta, cuius agri ad castellum coluntur.« O. L. U. et C. 44 : 24.

községében, ill. pusztáján¹⁰⁴ van csupán a földesúrnak allodiuma, de a majorsági földeknek csak »egy részét vetik a földesúr számára, más részéről viszont kilencedet fizetnek neki.«¹⁰⁵ Az 1570-i urbárium azonban már az időközben — a Perényiek földesurasága alatt — végbement majorsági fejlődésről számol be és a majorgazdálkodás iránti igen nagy érdeklődést tükrözi: minden egyes falunál első kérdésként az allodium felől tudakozódik. A válaszokból megtudjuk, hogy hét faluban¹⁰⁶ van, ill. volt allodium a Perényiek idején. Az allodiális területek eredetéről csak ritkán értesülünk: az egyik rétről »azt mondják, hogy erőszakkal foglalta el Perényi Gábor.«¹⁰⁷ Ugyanakkor több helységnél jegyzik meg, hogy »majorság nincs és nem is volt soha.« Ennek oka részben a »helyszűke,«¹⁰⁸ részben az, hogy »kevesen vannak és a töröktől félnek... Szántóföldjük elég van..., csak lenne jobbágy, aki megművelje.«¹⁰⁹ A majorgazdálkodás korlátjának tehát itt is a munkaerőhiány bizonyult, ami az idegen hódítók garzdálkodásával kapcsolatos.¹¹⁰

További fejlődés következik 1572 után, amikor az uradalom mint zálogbirtok Dobó Ferenc kezére jut;¹¹¹ de főleg Rákóczi György földesurasága alatt a XVII. század harmincas-egyvenes éveiben. Rákóczi György már a huszas évek végén élénken foglalkozott a sárospataki uradalomban új majorságok létesítésével,¹¹² így azután cseppet sem csodálkozhatunk, hogy az 1632-i urbárium Kispatakon, Vámosújfalun, Olaszin, Tolesván kívül Uporban, Csernahón, Telkibányán, Kisztén, Gáván, Büdön is többé-kevésbé kiterjedt majorságokról számol be, olyan falvakban is, amelyekről 1570-ben föld-, ill. munkaerőhiányra hivatkozva nemcsak azt állapították meg, hogy »nincs és nem is volt allodium«, hanem azt is, hogy »nem is lehet létesíteni.« Hogy a majorságok e jövedülés ellenére mégis kiépültek, egyrészt a népesség szaporodásának tudható be,¹¹³ másrészt arra vall, hogy az uraság a földhiányt nyilván a jobbágytelki állomány rovására oldotta meg, nemcsak pusztatelkeket vonva be, mint pl. Kisztén, Izsépen, hanem a művelés alatt álló jobbágyhelyeket is megcsontkítva. Ez annál nyilvánvalóbb, mivel azokban a falvakban, ahol nincs

¹⁰⁴ Sztánca, Wallyon.

¹⁰⁵ O. L. U. et C. 45 : 36.

¹⁰⁶ Helmec, Terebes, Olaszi, Vámosújfalun, Tolesva, Tarcal, Kispatak.

¹⁰⁷ Gáva.

¹⁰⁸ Kistoronya, Bénye, Újhely, Petrahó.

¹⁰⁹ Balsa, Gáva.

¹¹⁰ O. L. U. et C. 95 : 22.

¹¹¹ L. Takáts Sándor: Régi magyar kapitányok. Bp., 1922. 391. Az új birtokos Petrahón tilalmas erdőt »foglaltat... és zakaszt... el az falutól.« Ugyanott újonnan tavaszi majorvetést vezet be, a tolesvai és az olaszi allodiátúrát jelentékenyen megnöveli; stb. O. L. U. et C. Irreg. 11.

¹¹² Pl. 1628-ban örömmel írja feleségének, hogy Gáván — ahol megelőzőleg »allodium nullum est, nec fuit umquam« — offciálisa »igen jó helyet tanált majorháznak magunk földén«, amelyhez még csak bizonyos pusztahelyeket kell megszerezni. T. T. 1895. 321.

¹¹³ Persze a munkaerőhiány az uradalomban általában még korántsem szűnt meg. Újhelyen pl. még mindig vannak olyan pusztatelkek, amelyekbe »ha jobagy találkoznak bele meneteli megh engettetnek...« O. L. U. et C. Irreg. 11.

nagyobb allodium, ott is akad valami majorságnak való tavaszi vetés,¹¹⁴ főképp pedig kiterjedt allodiális kaszálóréték, szőlők stb. — 1632-ből egyébként az uradalom terméseredményeinek részadatairól is tudomásunk van: 1313 köből dézsmagabonával szemben 1659 köből majorsági gabonáról értesülünk.¹¹⁵ Jóllehet ezek csupán részeredmények, arra engednek következtetni, hogy a sárospataki uradalom gazdálkodásának súlypontja már az allodiumokra tevődött át a jobbágytelkek szolgáltatásaival szemben.¹¹⁶ A következő években azután a sárospataki uradalom majorgazdasága tovább izmosodott: 1641—1642-ben a majorsági vetésterület 1156½ köbölre, a terméseredmény — a valóságosnál minden bizonnyal kisebb adatokat tartalmazó kimutatás szerint — több mint 6500 keresztire emelkedett. Figyelemreméltó az is, hogy a túlnyomó jobbágyrobot mellett némileg kiterjedt a majorsági béresek alkalmazása.¹¹⁷

A sárospataki uradalom példája tehát szintén megcáfolja a majorgazdálkodás XVII. századi általános visszahanyatlásáról szóló tételt; látnivaló, hogy a XVI. század második felében megjelent kezdetek után az allodiális gazdálkodás számottevő kibontakozása éppen a XVII. század derekára esik. S ugyanezt mondhatjuk el egy sor más — Sárospatakhoz eléggé közelfekvő — Rákóczi uradalomra; az ugyancsak zempléni megyei mádi,¹¹⁸ borsi, szerencsi uradalmakra; a sáosmegyei sárosi-tapli és főleg makovikai uradalomra,¹¹⁹ a távolabb fekvő pocsaji (Bihar) és lednicei¹²⁰ (Trencsén) jószágra; mindezekben jelentékeny majorgazdálkodás folyik.¹²¹

Csak a XVII. század utolsó évtizedeire következik be a sárospataki uradalomban a majorkodás visszaesése. Gáván még I. Rákóczi György özvegye »az ot való majorkodást és majorházat be rendelte Vencsellőre és az itt levő földeket dezma alá parancsolta adni.«¹²² De 1688-ban már nemcsak Gáván, hanem Vencsellőn is nagyrészt paragon hevernek a majorföldek.¹²³ A hanyatlás oka a jobbágynépességnek a háborús pusztítás okozta csökkenése: sok a pusztatelek, sok a császári zsoldosok garázdálkodása miatt bújdosó jobbágy; a megmaradtak pedig kétségbeesetten tiltakoznak, hogy tőlük a szolgáltatásokat »szintén úgy kívánják, mint az boldog időben élő feles emberek-

¹¹⁴ Ardó, Petrahó, Kistoronya, Tedej.

¹¹⁵ T. T. 1899. 589.

¹¹⁶ Ez utóbbi forrást Szabó István is felhasználja (Tanulmányok, 179.), de pontatlan évszámot és termésadatot közöl s a részeredményeket az uradalom egész bevételével azonosítja.

¹¹⁷ Pl. az upori és kisztei majorságban. — T. T. 1895. 157. 159.

¹¹⁸ A mádi allodiátúrára megelőzőleg (1635.) l. MGtSz 1903. 463.

¹¹⁹ Makovicán igen gyakran fordul elő a pusztaföldeknek a majorsághoz csatolása. — T. T. 1895. 166—167.

¹²⁰ A lednicei majorságra megelőzőleg (1628.) l. T. T. 1895. 119. 137; később (1669.) l. MGtSz 1900. 358—59.

¹²¹ T. T. 1895. 160, 163—170. — Az ugyancsak I. Rákóczi György magyarországi birtokkomplexumához tartozó csetneki, felsővadászi és ónódi dominiumokról fentebb már megemlékeztünk.

¹²² O. L. U. et C. Irreg. 7.

¹²³ »Fundus nobilitaris curiae... ad quam terrae arabiles copiosae, pro nunc potiori ex parte desertae.« O. L. U. et C. 58 : 17. V ő »allodium... desertum, cuius de facto tantum fundus extat« (Büd.)

tül.«¹²⁴ Így aztán nem csoda, hogy ezekben az években jobbágyföldek bevonásával alig találkozunk,¹²⁵ viszont pl. Gáván »anyi földet foghatni masoknak megfogyatkozása nekül, valamennyi kívántatik ő N(agysá)goknak is.«¹²⁶

Vessünk még egy pillantást Zempléntől keletre-délkeletre Ung, Bereg és Szatmár megyére: vajjon megfigyelhető-e itt a majorgazdálkodás XVII. századi állítólagos hanyatlása? Nem. Ha — mint Szabó István megállapítja — Ung megyében a XVI. század második felében lendületesen folyt a nagybirtok majorsági kiépítése és az üres telkek a földesúr művelése alá kerültek,¹²⁷ akkor vagy egy századdal később gróf Eszterházy Mária ungvári uradalmának utasítása ugyancsak nyomatékosan előírja a majorsági szántóföldek és rétek nagyobbítását és felszólítja udvarbíróját, hogy »nemcsak a majorsági földeket vettesse be, hanem ha jószágunkban pusztá után való földeket tanál, azokat is bevettesse...«¹²⁸ S hogy az úr számára lefoglalt desertákat teljesebben majorsági föld gyanánt kezelték, mutatja pl. Forgách Miklós konfiskált birtokainak leírása, ahol az allodiumok nagyságát a hozzájuk kapcsolt pusztatelkektől elválasztatlanul határozzák meg.¹²⁹

A beregmegyei munkácsi uradalomban is a XVI. század második felében kezdődik az allodiális fejlődés. Már 1570-ben több mint egy tucat faluban van majorsága az uradalomnak, ahol a robotoló jobbágyok mellett béresek (mercennarii allodiorum) is dolgoztatnak és a szepesi kamara mint földesúr, még további majorsági terjeszkedést kíván.¹³⁰ De ugyanez a törekvése Eszterházy Miklós nádornak is, amikor a XVII. század második évtizedében az uradalom birtokába kerül. »A pusztahelyekre, akiből alkalmas jövedelem lehet, gondja legyen tisztartó urannak, kiket én számomra kell foglalni.«¹³¹ »Az majorok tartására udvarbíró urannak felette szorgalmatos gondja legyen... summa szerint sokkal többet vettessen, hogy sem azelőtt.«¹³² Joggal feltehetjük, hogy amikor a továbbiakban az uradalom az erdélyi fejedelmek, 1631-től a Rákócziak kezére kerül, a majorgazdaság tovább fejlődik a más uradalmakban is az ebbe az irányba haladó földesuraság alatt. Ez a fel-

¹²⁴ O. L. Kamarai It. Missilis. Közölve: Jobbágylevelek. 112.

¹²⁵ L. pl. Gáva. 1689.

¹²⁶ V. ö. pl. Vámosújfalú: »agri allodiales... de praesenti... per alios inseminantur.« U. et C. 58: 17: Irreg. 7.

¹²⁷ Szabó: i. m. 195.

¹²⁸ Ezt a felszólítást a nagyobb hangsúly kedvéért még egyszer megismétli: »az puszták után való földeket pedig bevettessék mindenütt, kiváltképpen az hol majorink vadnak...« (1668.) MGtSz 1898. 147—159.

¹²⁹ Pl. Palóc: Est allodium cum agris quattuor sessionum in tribus campis cubulorum circiter 90.«; Rebrina: »Est allodium cum 4 dimidia sessionis desertis locis, quarum agros pro domino terrestri inseminant...«; Szenna: »Est hic curia nobilitaris cum omnibus requisitis... et septem desertis sessionibus dimidiis, quarum agros in rationem terrestri domini inseminant...« (1671.) O. L. U. et C. 44: 24.

¹³⁰ Arra buzdítja a munkácsi udvarbíró, hogy »ante omnia studium suum convertet in agriculturam, quam institutam ante se retinere et augere conabitur... Semente in singulis annis uberrimam faciat...« MGtSz 1896. 65—79.

¹³¹ 1613. MGtSz 1903. 153.

¹³² 1616. MGtSz. 1897. 510., 519.

tevés annál jogosabb, mert a század második felében is van adatunk kisajátításra;¹³³ sőt még a század 80-as éveinek elején, a császári zsoldosok garázdálkodásainak egyik nagy hulláma után is elég jó karban találjuk az uradalom majorgazdálkodását. Thököly Imre, mint a munkácsi (s 1680 óta a szentmiklósi és podheringi) uradalom birtokosa, a maga részéről is arra törekszik, »hogy . . . bővebb majorságot felkereshessünk«.¹³⁴

Ami végül a szatmármegyei viszonyokat illeti, a XVI. század vége allodiális fejlődését legszemléletesebben az *erdőd-szatmári* uradalom példája szemlélteti. A szendrői uradalomból már ismert Franciscus Ursinus provisor 1572-ben terjedelmes beadványban tájékoztatja a földesúr szepesi kamarát az allodiumok kérdéséről. Ez a »tájékoztatás« leleplezi a majorgazdálkodás terjeszkedésének igazi menetét s így egymagában is alkalmas arra, hogy megdöntse az allodiumok »békés«, a jobbágyok kára nélkül történő terjeszkedéséről szóló állításokat. Ursinus elmondja, hogy »Szatmár és Németi mezővárosoknak elég tágas mezeik, szántóföldjeik és kaszálóréteik vannak, de azok nem az uradalom, hanem a mezővárosiak tulajdonát képezik . . . Így hát azok az őszi és tavaszi vetések, amelyek Szatmár és Németi területén őfelsége javát szolgálják, a mezővárosi polgárok pénzen vásárolt földjein, azok akarata ellenére létesültek.« Több mint 250 holdas majorsági vetésről van ilyen módon szó. Persze — mondja — »az említett mezővárosok területén . . . még több holdat is el lehetne vetni . . .« viszont »ha ezeket szabadságaikban megtartanák és szántóföldjeiket és réteiket nekik visszaadnák, akkor itt semmiféle allodiátúrát nem lehetne felállítani.« Ugyanez a helyzet Erdőd vidékén, ott is »csak úgy lehet szántóföldekre szert tenni, ha a parasztoktól erőszakkal elveszik.« Így jártak el Erdőd közelében fekvő Sós nevű faluban már megelőzőleg is a Drágffyak és Báthory György, ahol aztán több mint 363 holdra nőtt a majorság. Darócon »sem volt egykor az uradalom tulajdonát képező szántóföld, hanem csak paraszti föld«. De már a Drágffyak és Báthory György idején elvettek a parasztoktól 230 holdat és a következő zavaros időkben még többet. Ami végül Erdőd szádát illeti, itt 35 holdnyi földje volt az uradalomnak. »Hogy viszont az elmúlt őszen 77 holdon . . ., a tavaszon pedig 40 holdon . . . történt vetés, arra nézve azt kell megjegyezni, hogy a különbséget nagyrészt a jobbágyoktól foglalták el,« »cum injuria eorum« — ahogy az igazságszerető provisor egyik esetben sem mulasztja el hozzátenni. Ursinus beadványa ugyanakkor az intenzív majorgazdálkodás kifejlesztésének más feltételeiről is beszél: az uradalmi felszerelésről, a béresek számának

¹³³ Rákóczi György és Lórántffy Zsuzsánna halála után pl. Vári mezőváros la kói panaszoknak, hogy egyik erdejüket »ő Nagyságok s ő Kegyelmeik tőlünk elvették.« O. L. U. et C. 62 : 63.

¹³⁴ MGtSz 1894. 147—155, 244—245.

megnöveléséről és azt ajánlja, hogy ne csupán felnőtteket, hanem két-három fiúval beálló szegényembereket alkalmazzanak béresként.¹³⁵

Ursinus »tájékoztatásához« hasonló leplezetlenséggel persze maga az urbárium nem beszélhet. De azért az 1592-i szatmári urbárium is elárul egyet-mást. Elmondja pl., hogy »Szatmár területén e hely lakosaitól évről évre elfoglalják az ő tulajdonukban lévő hold földeket és azokat felszántják, bevetik ő császári felsége számára.« Ugyanez a helyzet Németiben is, s a környező községekben a hasonló »injuriáknak« egész sorával találkozunk.¹³⁶

Az allodiális gazdálkodás XVII. századi állapotára Szatmár megyében az *ecsed*i uradalom nyújt példát. Már 1615-ben hallunk az uradalom majorságairól,¹³⁷ de az egykori Báthory-birtok allodiális fejlődése igazán nagy lépésekkel akkor halad előre, amikor a 40-es években I. Rákóczi György kezére kerül. Az 1648-i urbárium a majorsági földek, kaszálók, tilalmas erdők jelentékeny soráról számol be. Többhelyütt eredetükről is értesülünk: a majorsági szántóföldeket a faluközösség földjéből hasította ki az uradalom, az erdők és rétek egy részét a parasztoktól foglalta el.¹³⁸ S a majorgazdálkodás fejlődése — amennyire nyomon tudjuk kísérni — a XVII. század második felében sem esett vissza, bár ekkor már egyre növekedett az *ecsed*i láp kiterjedése és egyre több földet nyelt el a víz.¹³⁹ A II. Rákóczi György özvegye számára

¹³⁵ Minderre I.: Informatio de quattuor allodiaturis in bonis arcis Zathmar instituendis Camerae Scepusiensi per Franciscum Urinum transmissa. O. L. Nemzeti Múzeum, Törzsanyag. 1572. június 15.

¹³⁶ Bélték mezővárosban egy szőlőt még Báthory György foglalt el a lakosoktól; Csegöldön 50 holdra nőtt fel az allodiális föld, holott a Drágffyak idejében még csak 48 volt; Teuffenbach Izsák várkapitány különböző kaszálóréteket vett el a maga számára »cum maxima incolarum damno«; Piskárkoston »a kapitányoknak majorságuk volt...« és így a jobbágycok »mind pázsiton csináltak házat, kikhez sem szántóföldek és kaszálórétek nincsek«; Szilistyén »az erdőből semmi szántóföldet nem enged az újvárosi Sebestyén ispán... irtaniok; mert 50 ház jobbágy is volna addig rajta, de nincs min el élniek.« Károlyi oklevéltár. III. 500 kk., 537 kk., 550, 551, 553 stb.

¹³⁷ MGtSz 1904. 297.

¹³⁸ A bőrvelyi majorságban »szántóföldek az várhoz külön szakaszokban vadnak az falu földétől három nyomásban...« Ugyanez áll a vállaji és kálmándi majorsági földekre. — Vállajban »az mint az falubeliek praetendálják, az erdőt nem régen szakasztották el a falutól az várhoz, annak előtte falu erdeje volt«; s az egyik kaszálórétről is »azt praetendálják, az tisztek nem régen applicálták az falutól az várhoz.« Károlyi oklevéltár. IV. 822. kk., 303. 305., 309—310.

Az *ecsed*i uradalom 1648-i urbárium a leírja ezenkívül az akkor az uradalomhoz tartozott majtényi, nyíregyházi, nyírbátori és misztótfalusi jószágot is. Mindenütt folyik a majorkodás, a jobbágyrobotot majorsági személyzettel és felszereléssel egészítve ki és néhol feltűnik az allodiumnak érszakos kiterjesztése is. Ugyanakkor világosan kifejezésre jutnak a majorsági terjeszkedés korlátai: a nyírbátori földeket »az kiket az mennyi jobbágy colál, az a báthori majorsághoz nem győzik colálni őket, hanem ha másunnét, az hol bővebben volna, rendelhetnének marhás jobbágyokat hozzá.« — Még nagyobb a munkaerőhiány a nyíregyházi jószágban, ahol »annyi puszták vadnak, ha száz vagy két annyi jobbágy származnék is ezen faluba, mind elég helyet... adhatnának nekik...« Így aztán »szántóföld az falu földétől nincsen külön szakaszta az vár majorsághoz; mindazáltal szántóföldet itt annyit foglalhatni... az dominus terrestris számára, valamennyinek... feltakarítására az szegény érkezhetik.« U. o. 317. kk., 334, 328—29. — Természetesen figyelembe kell venni, hogy itt a török pusztításnak közvetlenül kitett területekről van szó.

¹³⁹ V. ö. Takáts Sándor: Az *ecsed*i láp eresztése a mult században. MGtSz. 1898. I. kk.

1672-ben készült urbárium lényegileg változatlan állapotokról tájékoztat, megemlékezik a szántóföldeknek a falusi földközösségből történt kiszakításáról, erdőknek-réteknek a jobbágyságtól való elvételéről. Legfeljebb a börvelyi majorság szántóföldjeit becsüli az 1648-asnál némileg többre: 570 köblös helyett 600 köblösre, további allodiális terjeszkedést sejtetve.¹⁴⁰

Áttekintésünknek a végére értünk a Habsburg-Magyarország területén: Nyugat-Dunántúlról észak, majd kelet felé haladva Erdély, ill. a Partium határaihoz érkeztünk.¹⁴¹ Bármily vázlatos, mégis viszonylag hosszadalmas volt ez az áttekintés; de nem mellőzhettük, ha valamennyire megalapozottan akarunk válaszolni a felmerült kérdésre: igaz-e, hogy az allodiális gazdálkodás fejlődése a XVII. században az egész Habsburg-Magyarország területén az előző századhoz képest megállt, ill. visszaesett, s vele a parasztság földtől való megfosztásának folyamata, az eredeti felhalmozás ez alapvető mozzanata megszakadt, jelentéktelenné vált?

A fenti áttekintés alapján először is azt kell leszögezni, hogy az egész korszakon keresztül *gazdasági fejlődésünk nyomasztó akadály, az allodiális gazdálkodás súlyosan korlátozó tényezője volt a török pusztítás*, amely virágzó majorságokat döntött romba, ill. a népesség kiirtásával vagy elhurcolásával gátat vetett a termelőmunka folytatásának. A századforduló 15 éves háborúja — amely különösen a dunántúli területek majorgazdálkodását sujtotta — csak egyik mozzanata volt a termelőerők meg-megújuló pusztulásának. De számtalan a hasonló példa előbb és utóbb az ország különböző részeiből. A XVI. század második felében a dunántúli részek panaszait visszahangozta Murány, amely »teljesen elpusztult,«¹⁴² csakúgy mint Szendrő, amely a megelőző időkben 95 ekét tudott igaerővel kiállítani, most viszont a »tyrannis Turcica« miatt a környező falvakkal együtt nagynehezen ha 14-et,¹⁴³ vagy a nagybányai uradalom, ahol nem egy község »egykor népes és gazdag volt, most szinte puszta, mert ott járt a török tábor, a jobbágyok nagyobb részét lemészárolta és jószágait elrabolta, úgy hogy hat tehenen kívül semmi sem maradt az egész faluban.«¹⁴⁴ S ha egy századdal később a Habsburg-Magyarország nyugati részén a csejtei uradalom egyes falvai a »desolatio per Tartaros facta« szörnyű képeit idézik,¹⁴⁵ akkor keletről Tokaj és Tarcal felel rá, nagy

¹⁴⁰ O. L. U. et C. 108 : 9.

¹⁴¹ Külön tanulmányt igényelne az erdélyi fejedelemség allodiális fejlődése a XVII. században. Erre nem vállalkozhatunk; csupán utalunk I. Rákóczi György gyulafehérvári gazdasági utasítására (1634 : MGtSz 1894. 312.) és általában erdélyi birtokainak nagyszámú majorságára (1641—42 : T. T., 1895. 171. kk.); Bethlen Miklós gazdasági utasítására a XVII. század közepén »Erdély-országban lévő egész jószágunknak inspectorának« (MGtSz 1895. 47. kk.); az erdélyi fejedelem utasítására a balázsfalvi udvarbíró részére (1670 : MGtSz 1899. 262. kk.) stb., amelyek jelentékeny allodiális gazdálkodást sejtetnek.

¹⁴² O. L. U. et C. 24 : 79.

¹⁴³ O. L. Csáky-lt. kassai 68 : 1.

¹⁴⁴ O. L. U. et C. 101 : 44.

¹⁴⁵ O. L. U. et C. 4 : 8.

¹⁴⁶ O. L. U. et C. 58 : 17.

majorházával, amelynek csak falai vannak meg, »per incinerationem a Turcis factam.«¹⁴⁶ Stb. — *A török pusztítás mellett ott van a másik csapás : a császári zsoldosok garázdálkodása.* A XVI. század második felében a szendrőiek nemcsak a török zsarnokságát panaszzolják, hanem a »német katonák... zaklatásait és hatalmaskodásait« is, akik minden ok nélkül »rabolni és pusztítani kezdenek ;«¹⁴⁷ a tokajiak nyomorúságát szintúgy nagyrészen az okozza, hogy »a német... katonák kizárták és elűzték őket a régi házaikból.«¹⁴⁸ Ez a csapás végigvonul a következő századon is, hogy azután az 1670-es évektől kezdve, a porcióztatással tetézve, egyenesen elviselhetetlenné fajuljon. Mindennapossá válik az »a rettenetes, kimondhatatlan és immár teljességgel elfogyató ínség« — amelyről a zemplénmegyei ricseiek panaszkodnak a császári zsoldosokkal kapcsolatban — : »a rettenetes porciózás, a téli kvártélyozás... annyira megrontott, hogy minden marhánkbul kipusztultunk.«¹⁴⁹ Stb. A török és német pusztítás tehát, az egész korszakon át meg-megújulva, a gazdasági fejlődésnek súlyos korlátját jelentette. A falvak hosszú sora mondhatta volna el a gömörmegyei cakóiakkal : »Causa ipsorum desolationis... Turca et Germani...«¹⁵⁰

De mindezen korlátozó tényezők ellenére, ha nem is egyenes vonalban, hanem zezzugosan, hosszabb-rövidebb visszaeséseken keresztül, mégis fel-lelhető bizonyos fejlődés. Az idegen hódítók sokhelyütt feldűlják a majorságokat, elpusztítják a munkaerőt, — hosszabb-rövidebb idő után ismét megindul a népesedés és a majorsági termelés. Ha egyes vidékek megmenekültek a pusztítástól, vagy védettebb helyzetben vannak az ellenségtől, más területek feldúlása után kettőzött erővel látnak munkához. *A dolgozó nép naponta megújuló hatalmas küzdelmének, legyőzhetetlen életerejének nagyszerű példáival találkozunk,* amikor a jobbágyság egyrésze máshová költözve vagy feldúlt falujába visszatérve, ismét kezébe veszi a kapát és megindítja a munkát, »nec curantes turcicam barbariem,«¹⁵¹ ahogy az egyik forrás mondja. *A földesurak pedig kihasználva a jobbágyság hatalmas erőfeszítéseit, ott, ahol lehet, ahol a munkaerőviszonyok engedik, kiépítik majorságaikat és amennyire csak lehet, kiterjesztik azokat.*

S egyáltalán nem áll az, hogy erre legfeljebb a XVI. században volt lehetőségük, a XVII. században már alig, vagy egyáltalán nem, — ahogy az idézett szerzők jórészt állítják. A részletesebb vizsgálat éppen ellenkező eredményre vezetett : *a Habsburg-Magyarország jelentős részén, különösen a Felvidék középső és keleti vidékein, éppen a XVI. század végétől számíthatjuk a majorsági gazdálkodás nekilendülését és a XVII. század derekán számottevő kifej-*

¹⁴⁷ O. L. Csáky-lt. kassai 68 : 1.

¹⁴⁸ O. L. U. et C. 97 : 25.

¹⁴⁹ O. L. Kamarai lt. Missiles. Közölve : Jobbágylevelek. 117.

¹⁵⁰ *Ila* : i. m. II. 137.

¹⁵¹ O. L. Csáky-lt. kassai 68 : 1.

lődését, — a korlátozó tényezők figyelembevételével, viszonylagos értelemben vett — »felvirágzását.« Szepesvár és Murány, Szendrő és Sárospatak, Késmárk és Ecsed, főúri uradalmak és Szepes, Gömör, Borsod, Abauj, Zemplén stb. megyei középbirtokok hosszú sora mutatnak erre. Ezt tükrözi a korabeli gazdasági szakirodalom is. Nem véletlen pl., hogy 1662-ben adja közre Lippai János gazdasági kalendáriumát »azaz . . . Majorságrul írt Laistromát«, »kibül minden Major Gazda hóruul hóra egész esztendő által mit munkálottasson az Majorság körül, meg tudhattya«, s amelyben lelkesült szavakkal magasztalva a majorkodást, kijelenti, hogy az »nemcsak egy székben fér minden rendű Urasággal«, hanem méltó helyzetének egyedüli biztosítéka. Persze, elsősorban a »cselédes Major-embert« dicsőíti, »egy kis földi Istent« lát benne, aminthogy a főúri uradalmak majorságain — a túlnyomó jobbágyrobot mellett — már feltűnt a béresek, cselédek alkalmazása.¹⁵²

A majorgazdálkodás, az allodiumok növelése pedig óhatatlanul elvezet a parasztság földtől való megfosztásához, kisajátításához. Igaz, hogy a majorság kiterjesztése igen gyakran a határ addig nem használt területeinek művelés alá vonásával történt, hiszen föld sokhelyütt bőven volt, munkaerő pedig szűken. De nem csak így történt. Csáky István, Wesselényi Ferenc vagy Rákóczi György a XVII. században éppolyan jól tudta, mint Nádasdy Tamás száz évvel előbb, hogy az allodiumok létesítésének és kiterjesztésének módjai közül — épp a munkaerőhiány miatt — a legegyszerűbb és a »legeredményesebb . . . az, amely már megművelt területet biztosított a földesúrnak.«¹⁵³ Sor került tehát egyfelől a jobbágyok által pusztán hagyott telkek, deserták bevonására, másfelől jobbágyi művelés alatt álló, ill. jobbágyi birtokban lévő földek allodizálására. Persze, megint igaz az, hogy pusztatelkek sokhelyütt hosszabb ideig parlagon heverték, vagy a falubeliek, ill. szomszéd falvak parasztjai élték. Az is igaz, hogy a földesúrnak — jórészt éppen az allodiális munkaerő biztosítása miatt — gyakran nagy gondot okozott üres telkeinek benépesítése. *Így érvényesült az idegen pusztítás, a munkaerőhiány, súlyosan korlátozó hatása.* Ugyanakkor azonban, amikor csak mód és lehetőség kínálkozott »a pusztatelket a földesúr számára szántják-vetik,« vagy éppen »mint allodiumot művelik«, hogy erre a fenti áttekintés nem kevés példát nyújtott. Hasonlóképpen bukkantunk rá a XVII. századi allodiumokon a művelés alatt álló úrbéres földek megcsontításának számos példájára: a közös haszonvételekből való kiszorítástól kezdve a jobbágytelki állomány jelentős leszállításáig, az erdő-, rét- stb. foglalástól kezdve a jobbágyi szántók allodizálásáig. *Így érvényesült, a gátló tényezők korlátai között is, a majorgazdálkodás kisajátító hatása, a parasztság földtől való megfosztásának tendenciája.*

¹⁵² Lippai János: *Calendarium oeconomicum perpetuum*. Nagyszombat, 1662. Ajánló levél.

¹⁵³ V. ö. Komoróczy: i. m. 61.

3.

De nemcsak így érvényesült ez a tendencia. A majorgazdálkodás fejlődésének közvetlen kisajátító hatása mellett nem szabad elfeledkeznünk ugyanilyen irányú közvetett hatásáról; arról, hogy a mezőgazdasági áru-termelés fejlődése még ott is a parasztság kisajátításának megindulására, ill. előrehaladására vezetett a XVI—XVII. században, ahol az allodiumok még csak kis részét tették ki az uradalmak földjének, ill. ahol az allodiumok kiterjesztése nem ment végbe közvetlenül a parasztság, a jobbágytelkek rovására. Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a mezőgazdasági áru-termelés fejlődése szükségképpen a jobbágy feudális kizsákmányolásának, a munka-, a termény-, a pénzjáradéknak a fokozására vezetett, különösen a munkajáradék, a robot növelésére. Engels rámutat arra, hogy »a kapitalista korszak a falun, mint a jobbágyi robotmunkára alapozott mezőgazdasági nagyüzem korszaka köszöntött be.«¹⁵⁴ Még viszonylag kevésbé súlyos eset az, amikor a pozsonyi uradalom számos helységében 7 napról 60 napra emelkedik az évi robot,¹⁵⁵ vagyis heti átlagban valamivel egy robot-nap fölé; még az ecsedi uradalom sem jelenti a megterhelés tetőfokát, ahol »edgy hetet ki-ki maga erejével az dominus terrestris számára szolgál, ... viszont két hetet magoknak szolgálnak, úgy hogy minden harmadik hetett az várhoz szolgál,«¹⁵⁶ ami hetekre számítva két napot jelent. Hiszen pl. a csejtei¹⁵⁷ vagy a sárospataki uradalomban a XVII. század derekán egyenesen az a szokás járta, hogy »egy hetbe három napot szolgáltak, vagy ha egy het az ure, másik het az jobbágye;« ill. ami még rosszabb »szantással, vetessel, aratással, kaszallással es egyeb szolgálattal nem szakaztva es limitálva tartoznak, hanem valamit a tisztek rendeltek ..., tartoztak subportálni ...«,¹⁵⁸ azaz mérték és határ nélkül. Ez a sűrűn előforduló limitálatlan robotkötelezettség a leg-súlyosabb: amikor »kaszálnak, takarnak, aratnak ..., azhol az tiztartó akarja;«¹⁵⁹ bár ahol megvan a limitáció, ott is »aratáskor az mint szükség kevannya, nem az hetelés szerent, hanem azmint az tisztek rendelik, a szerent kell szolgálniok;«¹⁶⁰ s nem ritka, hogy egyszerre két-három hétig szakadatlanul ott fogják a jobbágyokat az allodiális munkában.¹⁶¹ Így aztán nincs módjuk saját céljaikra sem szóleiket, sem vetésüket megművelni.¹⁶²

¹⁵⁴ Engels : A Mark. A német parasztháború c. kötet II. függ. Bp., 1949. 168.

¹⁵⁵ A nagyfödemesi majorság körül. O. L. U. et C. 34 : 77 (1574.)

¹⁵⁶ O. L. U. et C. 108 : 9 (1672.); v. ö. Károlyi oklt. IV. 304. (1684.)

¹⁵⁷ O. L. U. et C. 4 : 8.

¹⁵⁸ O. L. U. et C. Irreg. 7.

¹⁵⁹ Pl. a szendrői uradalomban. O. L. U. et C. 120 : 2. (1610.). V. ö. »ad allodium ... ad beneplacitum domini terrestris ... tenentur labores praestare«. L. O. U. et C. 142 : 44. (1686.). Csáky-lt. CCC 102 : 24. (1690.) A szepesvári uradalomban »tenentur omnes labores ad ... allodium, quando illis iniungetur, praestare.« O. L. U. et C. 49 : 17 (1596.); stb.

¹⁶⁰ O. L. U. et C. 108 : 9.

¹⁶¹ Pl. a tokaji uradalomban. O. L. U. et C. 97 : 25 (1581.)

¹⁶² Pl. a szendrői uradalomban. O. L. Csáky-lt. kassai 68 : 1 (1570.), vagy a tokaji uradalomban (Tarcal) O. L. U. et C. 97 : 28 (1581.)

A feudális kizsákmányolás súlyosbodásával szemben a jobbágyság osztályharcának egyik fegyvere a *szökés* volt. Megfigyelhetjük, hogy a XVII. században — a röghözkötöttség jogrendszere ellenére — a jobbágyság lélekszáma sokhelyütt gyakran »az egyik évről a másikra is hihetetlen különbségeket tüntet fel«. »Ezen szakadatlan ingadozásnak fő mozgatóeleme a szökés«,¹⁶³ az *árutermelő földesurak és gazdatisztek kizsákmányolása miatt gyakorivá váló elbújdosás*. Ezzel fenyegetőznek a jobbágyok a földesúrhoz intézett leveleikben, ahol a terhek növelése ellen tiltakoznak,¹⁶⁴ de ez tűnik ki számos urbáriumból is, ha belekerülnek a jobbágyok panaszai. A nagybányai uradalomban a török pusztításától megmenekült jobbágyok azt vallják, hogy »kénytelenek lesznek eltávozni, ha nem kapnak könnyítést őfelségétől (földesuruktól), mert végső ínségbe sülyedtek,«¹⁶⁵ a szendrői uradalom jobbágyai szintúgy egyöntetűen hangoztatják, hogy »nem tudnak a . . . vidéken megmaradni, ha . . . elviselhetetlen szolgáltatásaikat valamennyire nem mérséklék«, hanem követik azokat, akik már eddig is »nem ok nélkül költöztek máshová«¹⁶⁶; a tokaji uradalom parasztjai is mind »felette panaszkodnak, hogy a nagykiterjedésű allodiatura miatt másüvé kénytelenek költözni, mert kevesen vannak . . . S valóban, egyesek a napokban is elszöktek, otthagya az egész vetést.«¹⁶⁷ Stb.

Vannak történészek, akik könnyen túlhaladnak ezeken a tényeken, azt állítva, hogy a szökött jobbágyokat más földesúr fogadta be jobb feltételek mellett, tehát nem lettek bújdosókká. Persze számos példa van erre,¹⁶⁸ de korántsem lehet általánosítani. Hiszen a szökni készülő jobbágyok gyakran nem azzal fenyegetőznek, hogy — ha a földesúr nem mérsékli terheiket — elköltöznek máshová, kedvezőbb feltételek közé, hanem bizony nem egyszer megvallják, mint a tolcsvaiak, hogy »annakutána eloszolván koldulásra adnánk magunkat«;¹⁶⁹ vagy mint a ricseiek, hogy »teljességgel bújdosásra kellek jutnunk, ha a N(agysá)gtok kegyelmessége bennünket elől nem vészen.«¹⁷⁰ Téves illúziókat táplál a szökött jobbágyok sorsát illetően, aki úgy nyugtatja meg magát, hogy azok általában újból telekhez jutottak, éspedig kedvezőbb feltételekkel. Hogy néha maguk a jobbágyok is hasonló téves illúziókat tápláltak, mutatja a somogy megyei látrányiak példája, akik már egyszer pusztán hagyták a falujukat; azután az uraság »szép kegyes beszédét megfogadván« és kedvezményeket biztosító »pöcsétes levelének engedelmes lévén«, ismét megszállották azt; de csakhamar súlyosan csalat-

¹⁶³ *Tagányi Károly*: Jobbágyok költözése és szökése. MGtSz 1895. 246.

¹⁶⁴ Sok ilyen tartalmú levél kerül közlésre *H. Balázs Éva* id. kiadványában.

¹⁶⁵ Alsó-Fernezely. O. L. U. et C. 101 : 44 (1566.)

¹⁶⁶ Szendrő, Iván, Abod, Edelény stb. O. L. Csáky-lt. kassai 68 : 1 (1570.)

¹⁶⁷ Nánás, V. ö. Szoboszló. O. L. U. et C. 97 : 25 (1581.)

¹⁶⁸ O. L. U. et C. 27 : 46 ; 25 : 2, stb.

¹⁶⁹ O. L. Kamarai lt. Missiles. Közölve : Jobbágylevelek. 112. (1686.)

¹⁷⁰ U. o. Közölve : Jobbágylevelek. 117. (1693.)

kozniok kellett: a »pöcsétes levél« ellenére rövidesen megemelkedtek a terhek; ezeket pedig — mondják — »bizony el sem állhatjuk, hanem ismét pusztán kell hadnunk« a falut.¹⁷¹ — Eszerint a súlyos kizsákmányolás elől a telkéről elszökött jobbágy — számos esetben — nem jutott más telekhez, új, viszonylag enyhébb kizsákmányolás mellett művelhető földhöz. Így az árutermelés, a majorsági gazdálkodás fejlődése nemcsak közvetlenül, hanem közvetve is jobbágyok kisajátításához, nincstelenné, bújdosóvá válásához vezetett.

De hiszen, — mondhatná valaki — számos adat szól ellenkezőleg is.¹⁷² A majorsággal bíró uradalmak rendtartásaiban az is olvasható, hogy: »magát pedig a jószágban úgy viselje udvarbíró uram, hogy az úr ő nagysága jobbágyai nem hogy foggyanak, hanem inkább gondviselése alatt augeáltasanak« és az udvarbírónak kötelessége, »hogy nemcsak az elbújdosott jobbágyok vissza vételére és helyben letelepedésekre, hanem pusztahelyeknek idegenekből való megtelepítésére is szorgalmatos vigyázása legyen.«¹⁷³ És általában gyakran hallunk bújdosó jobbágyok »reduktiójáról« és jövevények »megszállításáról.«¹⁷⁴ Mindez pedig azt mutatja, hogy a XVII. században — a munkaerőhiány miatt — a földesúrnak a jobbágyság megtartása, a munkaerő biztosítása volt az érdeke.

Ez a régebben megállapított tétel¹⁷⁵ — válaszolhatjuk — a XVII. századi fejlődésnek csak az egyik — habár még túlsúlyban lévő — oldalát fejezi ki. Az ezzel szemben felhozott nagyszámú adat a dolog másik oldalát, az ellentétes tendenciát mutatja meg, amely egyelőre még kisebb mértékben, de már eléggé világosan jelentkezik. Ennek az ellentétes oldálnak pedig nagy figyelmet kell szentelnünk, mert ez mutat a jövő felé, »noha ebben a pillanatban a túlnyomó erő nem is az övé.«¹⁷⁶ A két tendencia ellentéte ugyanis azoknak a módszereknek az ellentétét jelenti, ahogy a feudális gazdálkodásban és a kapitalista gazdálkodásban a terméktöbblet szert tesznek: »ott a terméktöbblet megszerzésének módja a termelőnek földdel való ellátásán, itt a termelőnek földtől való megfosztásán alapul.«¹⁷⁷ Vagyis: a bújdosók reduktiójáról és a pusztatelkek betelepítéséről szóló adatok túlsúlya — a feudális jobbágygazdálkodás uralmát mutatja a XVII. században, az idegen pusztítás viszonyai között. Az ellentétes példák — egyelőre még kisebb, de már jelentékeny — száma viszont arra vall, hogy a *feudalizmus méhében* — a török pusztítás — német dúlás súlyos korlátai között is — megkezdődött a »tőke és a neki megfelelő termelőmód előtörténetek«, az eredeti felhalmozás folyamata.

¹⁷¹ U. o. Közölve: Jobbágylevelek. 100—102. (1676.)

¹⁷² A továbbiakra v. ö. Pach Zsigmond Pál: Szempontok az eredeti tőkefelhalmozás vizsgálatához Magyarországon. Századok, 1948. 25.

¹⁷³ MGtSz 1901. 115, 123, 276.

¹⁷⁴ MGtSz 1894. 245, 318.; 1905. 304.; stb.

¹⁷⁵ Szabó István: A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában. Bp., 1947., 18.; stb.

¹⁷⁶ A SZK(b)P története. Bp., 1949. 118.

¹⁷⁷ Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Bp., 1949. 182.

4.

Még egy kérdést kell röviden érintenünk. Hogy régebbi gazdaságtörténeti irodalmunk nem fedte fel ezt a másik tendenciát, a parasztság kisajátításának tényeit, akár a XVII. században, akár később, annak oka világos s már előljáróban kitértünk rá. De vajjon mi volt az oka annak, hogy ha amúgyis »sterilen«, a parasztság kisajátítását elpalástolva kezelték a majorgazdálkodás kérdését, akkor a XVI. századi fejlődés után mégis indítatva érezték magukat, hogy megfogalmazzák az allodiális gazdálkodás XVII. századi általános visszahanyatlásának tételét? *Részletes* tényekre, adatokra e tétel megfogalmazásában — mint láttuk — nem támaszkodhattak. Akkor hát milyen *általános* okokkal magyarázták ezt a tételt?

Berlász szerint a XVI—XVII. század fordulójától kezdve »a háborúszülte *munkaerőhiány* miatt még a korábban alkotott majorgazdaságok sem voltak fenntarthatók. Különbösen is az *értékesítési lehetőségeknek* a természetbeni hadiadók állandósulásával egyre fokozódó csökkenése is céltalanná tette a nagyüzemi termelést.«¹⁷⁸ Ezt a magyarázatot nem fogadhatjuk el. A háborúszülte munkaerőhiány persze súlyos korlátja volt a fejlődésnek; ezt nyomatékosan hangsúlyoznunk kell. De vajjon a XVI. században ez kevésbé érvényesült, mint a XVII. században? A XVI. században még lehetővé tette nagyszámú allodium létesítését, a XVII. században már a megélvők fenntartása is lehetetlenné vált miatta? Ez egyáltalán nem hihető. Az értékesítési lehetőségeknek a természetbeni hadiadók állandósulásával egyre fokozódó csökkenése sem meggyőző az *egész* XVII. századra nézve. Erről legfeljebb akkor lehet beszélni, amikor a természetbeni hadiadó a porció-rendszer formájában valóban állandósult, vagyis a XVII. század 70-es éveitől kezdve, s nem a XVII. század elejétől fogva. Így vagy 70 év kiesik s éppen a majorgazdaság viszonylagos fellendülésének időszaka.

Szabó István szerint »a XVII. század második felében, a 30 éves háború után *általános agrárkrízis* lépett fel, a gabona ára visszaesett« szerte Európában.¹⁷⁹ A majorgazdálkodás XVII. századi állítólagos hanyatlását Magyarországon azonban ez az »agrárkrízis« nem indokolhatja: ez a magyarázat kapitalista viszonyokat tételez fel, vagy legalább is azt, hogy a magyar mezőgazdasági termelés piacául jelentős mértékben Nyugat-Európa országai szolgáltak volna. Pedig Szabó is rámutat valamivel később, hogy hazánk »nyugatra vezető víziutak hiányában kiesett a nagy európai gabonaforgalomból.«¹⁸⁰ Magyarázatának további részét, azt, hogy »a XVII. században a nagybirtok egyre jobban elvesztette az ország védelmében reáharuló katonai

¹⁷⁸ Berlász : i. m. (A mezőgazdaság állapota) 168.

¹⁷⁹ Szabó : i. m. 184.

¹⁸⁰ U. o. 185.

feladatokat . . . Így a birtokosnak nem volt már ösztönzése arra, hogy minél több termeléssel, minél több jövedelemre igyekezzen szert tenni¹⁸¹ — ugyan-csak el kell vetnünk. A nagybirtokososztály nem veszíthette el a XVII. századra a török elleni harcban megelőzőleg betöltött nagyjelentőségű funkcióját, hiszen azt általában eddig sem vállalta . . .

Hasonlóan elfogadhatatlan érveléseket olvasunk az eddigiek mellett más szerzőknél is. Tholt szerint »a 15 éves török háború után a *nemzeti felkelések idejében* a termelés csökkent.«¹⁸² Hasonlóképpen Szekfünél is az allodiális gazdálkodást »a 15 éves háború s azután a *XVII. század sok belső nyugtalansága* kétségtelenül visszafejlesztette.«¹⁸³ Téves voltukban is figyelemreméltóak ezek az utóbbi érvelések. Mit mondanak? A majorsági gazdálkodás visszafejlődését a nemzeti felkelések, függetlenségi küzdelmek számlájára írják; azt állítják, hogy »a belső nyugtalanságok« közvetlenül is megakasztották, visszavetették a gazdasági fejlődést. Eszerint úgy tűnik: a XVII. század azért volt még a XVI. századhoz képest is a gazdasági hanyatlás százada, mert a XVII. század volt a nemzeti felkelések, a függetlenségi harcok százada. Úgy érezzük, ezzel eljutottunk a majorgazdálkodás XVII. századi általános hanyatlásáról szóló tétel tulajdonképpeni politikai gyökeréhez, tendenciájához.

Mi nem fogadjuk el ezt a magyarázatot. Mi függetlenségi küzdelmeinkben nem a termelőerők fejlődésének akadályait látjuk; ellenkezőleg: olyan erőfeszítéseket, amelyek a fejlődés akadályait akarták elsöpörni; amelyek korlátozott mértékben meg is tudták védeni az ország egy részének termelőerőit; s amelyek győzelmük esetén széles utat nyitottak volna a további fejlődésnek. Számunkra a *XVII. századot meg-megújuló függetlenségi küzdelmeink* nem a hanyatlás századává teszik; ellenkezőleg: *a súlyos gátló tényezőkkel szemben is megnyilatkozó fejlődés, a török pusztítással, német dúlással szembeforduló ellenállás századává, a jövő irányába mutató századdá avatják.*

¹⁸¹ U. o. 184.

¹⁸² Tholt: i. m. 53.

¹⁸³ Szekfü: i. m. III. 509.